

Vilniaus universitetas
TARPTAUTINIŲ SANTYKIŲ IR POLITIKOS MOKSLŲ INSTITUTAS

POLITIKOS MOKSLŲ BAKALAURO PROGRAMA

URTĖ JAKUBĖNAITĖ
IV kurso studentė

**Pereinamojo laikotarpio teisingumas Ruandoje. Mushos kaimo bendruomenės
susitaikymo iniciatyvų analizė**

BAIGIAMASIS BAKALAURO DARBAS

Darbo vadovė: dr. Lina Strupinskienė

Vilnius, 2020 m.

PATVIRTINIMAS APIE ATLIKTO DARBO SAVARANKIŠKUMĄ

Patvirtinu, kad įteikiamas darbas (*Pereinamojo laikotarpio teisingumas Ruandoje. Mushos kaimo bendruomenės susitaikymo iniciatyvų analizė*) yra:

1. Atliktas mano pačios ir nėra pateiktas kitam kursui šiame ar ankstesniuose semestruose;
2. Nebuvo naudotas kitame Institute/Universitete Lietuvoje ir užsienyje;
3. Nenaudoja šaltinių, kurie nėra nurodyti darbe, ir pateikia visą panaudotos literatūros sąrašą.

Urtė Jakubėnaitė

BIBLIOGRAFINIS APRAŠAS

Jakubėnaitė U. Pereinamojo laikotarpio teisingumas Ruandoje. Mushos kaimo bendruomenės susitaikymo iniciatyvų analizė: Politikos mokslų specialybės, bakalauro darbas / VU Tarptautinių santykių ir politikos mokslų institutas; darbo vadovė dr. L. Strupinskienė, 2020. – 53 p.

Reikšminiai žodžiai: genocidas, pereinamojo laikotarpio teisingumas, susitaikymas, žemiausio lygmens iniciatyvos, bendruomenė, Ruanda, Mushos kaimas, etnografinis lauko tyrimas.

Šiame darbe nagrinėjamos pereinamojo laikotarpio teisingumo iniciatyvos Mushos kaimo bendruomenėje Ruandoje. Darbo tikslas – išsiaiškinti, kaip vietos bendruomenė supranta susitaikymą, kokios iniciatyvos ten vykdomos bei įvertinti, kiek jos yra efektyvios. Darbas remiasi etnografinio lauko tyrimo metu surinktais duomenimis. Jis pildo bendresnę pereinamojo laikotarpio teisingumo studijų literatūrą duomenimis apie bendruomenines susitaikymo iniciatyvas bei siauresnį Ruandos konflikto studijų lauką apie tai, kiek vietos bendruomenei pavyksta susitaikyti ir kaip ji pati suvokia/vertina šį procesą.

TURINYS

Ivadas	5
2. Teorinis pagrindas	9
2.1. Pereinamojo laikotarpio teisingumas ir susitaikymas	9
2.1.1. Platesnis susitaikymo kontekstas.....	9
2.1.2. Kas yra susitaikymas? Vyraujančių diskusijų analizė.....	10
2.1.3. Šiame darbe naudojamas susitaikymo apibrėžimas ir jo vertinimo kriterijai.....	13
2.2. Teorinio susitaikymo apibrėžimo kontekstualizavimas	14
2.2.1. Ruandos gyventojų susitaikymo suvokimas. Mokslinių tyrimų analizė	14
3. Tyrimo objektas ir metodologija	17
3.1. Tyrimo objektas.....	17
3.2. Tyrimo metodas	18
4. Tyrimo rezultatai ir jų aptarimas	20
4.1. Bendruomenėje vyraujantis susitaikymo apibrėžimas ir jo susiformavimą lemiantys veiksniai	20
4.2. Mažiausiame šalies vienetuose vykstančių susitaikymo iniciatyvų vertinimas.....	25
4.2.1. Bendruomenės išskirtos susitaikymo iniciatyvos jų analizė bei (ne)egzistuojantis ryšys su valdžios vykdoma nacionaline susitaikinimo politika	25
4.2.2. Autorės išskirtos susitaikymo iniciatyvos	29
4.2.3. Autorės išskirtų iniciatyvų analizė ir įvertinimas	30
Išvados	39
Literatūros ir šaltinių sąrašas	42
Priedas nr. 1	46
Priedas nr. 2	48
Priedas nr. 3	48
Priedas nr. 4	50
Priedas nr. 5	50
Priedas nr. 6	51
Summary	52

IVADAS

Pereinamojo laikotarpio teisingumo (angl. *transitional justice*) studijos nagrinėja, kaip skirtingos visuomenės tvarkosi su praeities konfliktų paliktomis skriaudomis. Nuo įprasto teisingumo jos skiriasi gerokai platesniais tikslais – tvarios taikos užtikrinimas, pasitikėjimo institucijomis ir vieni kitais atkūrimas, skirtingų konflikto pusių sutaikymas, tolesnio smurto prevencija ir pan.^[1] (*priedas nr. 1*). Viena pagrindinių šio studijų lauko autorių Ruti G. Teitel savo darbe „Transitional Justice Genealogy“^[2] išskiria 3 plėtros bangas, kurių metu pastebimas pereinamojo laikotarpio mechanizmų ir juos taikančių veikėjų pokytis, keičiantis laikmečiui ir kontekstui. Pirmoji banga, prasidėjusi po II pasaulinio karo, pasižymi pokonfliktinio laikotarpio šalių atsistatymo, tarpvalstybinio bendradarbiavimo politika, karo nusikaltimų teismais ir sankcijomis. Jai būdingi tarptautiniai arba nacionaliniai baudžiamojo pobūdžio instrumentai. Antroji banga, prasidėjusi po Šaltojo karo pabaigos, siejasi su demokratizacija, silpnų ir trapių valstybių charakteristikomis, tačiau vis dar likusiu įtakingu elitu. Todėl nevykstant efektyviam teisminiam procesui, prieinama prie Tiesos komisijų kaip kompromisinio varianto. Pastarosios turėjo padėti išsiaiškinti tiesą, nesiekiant bausti kaltųjų, priešingai, bandant tirti jų įtaką tam tikrai politinei bendruomenei. Vis dažnėjanti kritika paskatino peržvelgti institucijų tikrąjį poveikį ir naudą žmonėms, kuriems jos buvo skirtos. Todėl naujausia praktika žymi pereinamojo laikotarpio teisingumo normalizacijos etapą. Pradėtas akcentuoti didesnis ir įvairesnis instrumentų, priemonių spektras bei nepriklausomas jų taikymas ir kombinavimas tarpusavyje. Į procesus įtraukiami nevalstybiniai veikėjai. Paraleliai su autorės išskirtomis bangomis keitėsi ir tyrimai. Didėjantis įtraukiamų ir įsitraukiančių veikėjų skaičius iškelia žemiausio visuomeninio lygmens svarbos klausimą. Suabejojus klasikinių, labiau legalistinių bei gana idealistiškai vertinamų šių studijų mechanizmų efektyvumu, naujosios prieigos šalininkai savo darbuose dėmesį skiria konkrečiom pereinamąjį laikotarpį išgyvenančioms bendruomenėms bei jų teisingumo koncepcijos supratimui^{[3][4]}. Akcentuojamas žemiausiojo lygmens lyderių ir aktyvistų veiklos, pokonfliktinių visuomenių apsauga ir žalos atlyginimas, kuriamų reformų, krašto politikos supratimas bei plataus požiūrio į pereinamojo laikotarpio teisingumo sprendimus įtraukimas.^[5]

Galime pastebėti, jog pereinamojo laikotarpio teisingumo studijų lauke daug mokslininkų dėmesio sulaukia Ruandos genocidas ir po jo vykdytos susitaikymo praktikos. Ilgą laiką šių studijų politiniai aspektai buvo nagrinėti pasitelkiant iš viršaus į apačią (angl. *top down*) metodą, kuris apima stambias valstybines iniciatyvas, nuleistas iš viršaus. Ruandos susitaikymo studijų kontekste didžiulis dėmesys skiriamas JT ST įkurtam Ruandos Tribunolui ir jo veiklos analizei ir (ne)efektyvumui iširti^{[6][7]} bei *gacaca* teismų procesui. Pastebėta, jog šių praktikų metu išsakyti liudijimai ir tiesos

sakymo procedūros tik didino depresijos ir potrauminio streso sutrikimus, baimės lygį, skatino saugumo grėsmių suaktyvėjimą bei mažino susitaikymo kaip tikslo tikimybę teisingumo procesams pasibaigus^{[8][9][10][11][12]}. Verta paminėti, jog *gecaca* teismų procesas vertinamas įvairiai. Kituose darbuose – tai sėkmingas ir unikalus eksperimentas ar alternatyva baudžiamosioms procedūroms, „vakarietiško“ stiliaus teisingumui^{[13][14][15][16]}.

Apibendrinant galima būtų teigti, jog didėjant kritikai tradicinėms pereinamojo laikotarpio studijų paradigmoms, pradėdama kvestionuoti vieno, kaip tinkamo ir „teisingą“ apibrėžimą diktuojančio požiūrio į susitaikymą egzistavimą, o atsakomybė dalinama ne tik tarptautiniu ar valstybiniu, bet ir individualiu lygmeniu. Keliami klausimai: „kaip valstybės, būdami abstraktūs vienetai, gali iš esmės vykdyti susitaikymą?“^[17] Todėl vis daugiau dėmesio pradėta skirti mikrolygmens iniciatyvoms, kurios retai kada dera su nacionaliniais – makro naratyvais. Dėl skirtingo jų poveikio susitaikymui, konstatuojamas atsirandantis disonansas ir tarpusavio įtampa: antrajai stovyklai dažnai akcentuojant sudėtingą, viską apimantį arba kitaip - „gilų“ susitaikymo apibrėžimą, pirmoji stovykla – visuomenė - į jį žvelgia paprasčiau, pavyzdžiui, teigdama, jog svarbiausia – žmonių draugiškas sugyvenimas kartu, fizinis saugumas.^[18] Daroma išvada, jog nacionaliniu mastu akcentuojamas susitaikymas, dar automatiškai nereiškia susitaikymo kituose visuomenės lygmenyse.^[19] Taigi verta gilintis ir vertinti konkrečias iniciatyvas, įsiklausant į pagrindinės susitaikymą vykdančios grupės - „nukentėjusios visuomenės“ – balsą.^[20] Todėl vis dažniau Ruandos pokonflikcinės visuomenės tyrimuose, kuriuose mokslininkai akcentuoja senosios metodologijos trūkumus, galime išvysti atsirandančio iš apačios į viršų (angl. *bottom up*) požiūrio aspektus^{[21][22][23][24][25]}. Deja, mokslinių tyrimų apie Ruandos visuomenės pasirinktas strategijas ir taikomas priemones, pastarųjų vertinimą bei mikrolygmens susitaikymo apibrėžimą ir tokį jo su(si)formavimą vis dar trūksta.^{[26][27]} Akcentuojama, jog susitaikymą ir jį paskatinančių mechanizmų tyrimai paveiktose ir susiskaldžiusiose visuomenėse nepakankami, todėl reikia išsamių atvejo studijų darbų, aprėpiančių naujausias susitaikymo praktikas.^[28] Sparčiai augančioje tyrėjų bangoje, mano darbas bandys atrasti vietą ir, galbūt, taps atspirties tašku tolimesniems ir kitokia moksline prieiga remiamiems Ruandos genocido tyrimams.

Darbe renkamasi nagrinėti Ruandos Mushos kaimo bendruomenės atvejį. Šio tiriamojo darbo tikslas – patikrinti mažiausiame šalies vienetu vyraujantį susitaikymo supratimą ir išsiaiškinti, kokios susitaikymo iniciatyvos taikomos bei įvertinti, kiek jos yra efektyvios. Po didžiulio masto nusikaltimo prieš žmoniją, nuo kurio stipriai nukentėjo ir pasirinkta bendruomenė, bei iškart po jo įvykusio stipraus valstybės socialinio ir ekonominio kritimo, nacionalinė valdžia, kartu su tarptautine bendruomene, ėmėsi priemonių teisingumui ir taikai šalyje užtikrinti. Tarp veiksmų, kurių buvo imtasi, galima matyti nemažai iniciatyvų, skirtų susitaikymo politikai. Bet kokio skirstymo etniniu pagrindu eliminavimą,

„ruandienčių“ vienybę ir taiką bei kitus susitaikymo politikai būtinus komponentus ir oficialų diskursą reglamentuoja pagrindinis šalies dokumentas – Ruandos Respublikos Konstitucija.^[29] Valstybiniai susitaikymo barometro duomenys, kuriuos pateikia Nacionalinė vienybės ir susitaikymo komisija, dar kitaip vadinama valdžios susitaikymo ir atkūrimo strategijų pagrindu^[30], rodo, jog šiuo metu Ruanda yra 92,5% susitaikiusi.^[31] Vis dėl to, literatūroje, nagrinėjančioje pereinamojo laikotarpio mechanizmus Ruandoje, didžiausias dėmesys skiriamas teoriniam svarstymui arba nacionalinių susitaikymo procesų analizei, o visuomenės perspektyva dažnai lieka neaptarta. Taigi, gali būti, jog nacionaliniu ir tarptautiniu mastu sukurtas susitaikiosios šalies įvaizdis neatspindi visuomenės gyvenimo tikrovės bei realios šalyje egzistuojančios padėties.

Šis tyrimas, atliepdamas akademikų akcentuojamą empirinių darbų apie mažai tirtas vietos lygmens iniciatyvas poreikį, leis pasižiūrėti į Mushos kaimo bendruomenės susitaikymo supratimą, kuris, tikėtina, jog kontrastuos su nacionaliniu. Stebint švietimo veiklą dėka palaikomą bendruomenę, kurios įsikūrimas buvo spontaniškas ir savaime natūralus (Ruandoje egzistuoja susitaikymo praktikų vykdymo tikslams dirbtinai sukurtų bendruomenių tradicija), autorė dokumentuos sakytinę atmintį, žmonių atsiliepimus, lūkesčius bei stebės dabartinę vietinių kasdienybę. Atlikus etnografinio pobūdžio lauko tyrimą ir išanalizavus gautus duomenis, bus bandoma suvokti, kaip tiriamoji vietos bendruomenė supranta susitaikymą bei kodėl renkasi vienokį ar kitokį jo apibrėžimą. Taip pat bus bandoma išmatuoti ir įvertinti vietos lygmenyje taikomų priemonių efektyvumą.

Norint atsakyti į pagrindinius darbe keliamus klausimus, pasitelkiamas kokybinės atvejo studijos metodas bei išsikeliama šie uždaviniai:

1. Atlikti literatūros apie pereinamojo laikotarpio teisingumą ir susitaikymą analizę bei apsisrašyti šio darbo susitaikymo apibrėžimą.
2. Nustatyti, kokie įrankiai leistų ištirti bendruomenėje dominuojantį susitaikymo apibrėžimą ir vykdomas susitaikymo iniciatyvas bei išsikelti kriterijus, leidžiančius įvertinti pastarųjų efektyvumą.
3. Atlikti etnografinio pobūdžio lauko tyrimą ir ištirti, koks susitaikymo supratimas vyrauja bendruomenėje, kokias susitaikymo strategijas ji taiko ir kaip vertina jų sėkmingumą.
4. Išanalizuoti surinktą ir susistemintą tyrimui svarbią empirinę medžiagą. Įvertinti ir apibendrinti gautus rezultatus.
5. Padaryti baigiamąsias išvadas bei pateikti tyrimo rezultatus, rekomendacijas ateities tyrimams.

Remiantis darbo tikslu ir išsikeltais uždaviniais, šis darbas bus suskirstytas į 5 pagrindines dalis. Pirmojoje dalyje buvo pristatytos pereinamojo laikotarpio teisingumo bei su juo susijusios akademinės diskusijos, taip pat susitaikymo kaip reiškinių problemiškas šios studijos autorių literatūroje. Antrojoje dalyje bus pristatomas teorinis pagrindas, susijęs su nauja mikrolygmens tyrimų banga, jos keliamomis susitaikymo apibrėžimo diskusijomis ir iniciatyvų analizėmis. Trečioji darbo dalis apibrėš tyrime naudojamą metodą bei pristatys pasirinktą atvejį, duomenų šaltinius ir analizės instrumentus. Ketvirtojoje dalyje bus aprašomi atlikto tyrimo rezultatai, o penktoji dalis pateiks apibendrinančias išvadas bei autorės baigiamąsias rekomendacijas ateities tyrimams.

2. TEORINIS PAGRINDAS

2.1. Pereinamojo laikotarpio teisingumas ir susitaikymas

2.1.1. Platesnis susitaikymo kontekstas

Darbo pradžia trumpai supažindino su pereinamojo laikotarpio teisingumo studijų lauku, visgi svarbu akcentuoti, jog pats laukas stipriai išsiplėtė, stengiasi įtraukti vis daugiau aspektų, todėl jaučiama jo akademinių interesų kaita bei naujų mokslinių tyrimų banga. Literatūroje dažnai akcentuojama, jog tai nėra tik pirminiai teisiniai procesai, kurie pradžioje buvo pagrindinis atsakas į praeityje padarytus masinius žmogaus teisių pažeidimus. Pastebima, jog naujausi mokslininkų darbai vis dažniau leidžiasi į karo nuniokotų ir iškankintų visuomenių gyvenimus. Taip akcentuojamos politinės ir socialinės iniciatyvos, kurios dėmesį skiria duomenų, faktų rinkimui, atminimui.¹ Esminis šios prieigos ir akademinių darbų, tyrimų bruožas - didėjantis dėmesys vietinės reikšmės teisingumo procesams bei susitaikymui. Veikėjų, kurie dominuoja šiuose procesuose, įvairovė – neišvengiamas, o tiksliau - būtinas šios bangos kriterijus. Kitaip tariant, studija orientuota į dalyvius ir jų perspektyvų supratimą, interpretacijų, poveikio analizę.² Įtraukiami vietos atstovai, lyderiai, dėmesys suteikiamas kiekvienam, žemiausiojo lygmens (angl. *grassroots level*) piliečiui. Spektras plečiasi nuo makro-tarptautinio lygmens iki mikro-visuomeninio lygmens bei tyrimų, skirtų pereinamojo laikotarpio teisingumo elementams „ant žemės“ ištirti, gausėjimo. Analizuojant naujojo etapo literatūrą pastebima, jog prie įtaką turinčių teisės ir politikos mokslininkų prisijungia antropologai, sociologai, psichologai, kriminologai, istorikai, filosofai. Jie šį lauką daro tik dar labiau tarpdisciplininis.

Sparčiai populiarėjant naujoms pereinamojo laikotarpio teisingumo idėjoms, vis didesnį akademines bendruomenės dėmesį atkreipia vienas iš šio lauko tikslų – susitaikymas. Galime matyti, jog naujoji tyrėjų banga pradeda abejoti konkrečiais ir puikiai pažįstamais teisiniais mechanizmais bei universalia jų panaudojimo galimybe, nes mokslininkų pasiūlymai telkiasi į kiekvieno atvejo kontekstinės analizės svarbą ir tinkamo sprendimo, jo įgyvendinimo būdo bei praktikos paieškas.³

¹Martina Fischer, *Transitional justice and reconciliation: Theory and practice*. 2011, 407

²Paul Seils, *The Place of Reconciliation in Transitional Justice: Conceptions and Misconceptions*. ICTJ Briefing, ICTJ, 2017, 10

³Ten pat, 4-5

2.1.2. Kas yra susitaikymas? Vyraujančių diskusijų analizė

Prieš pradėdant gilintis į susitaikymo teoriją, svarbu paminėti, jog nėra vieno ir visuotinai sutarto susitaikymo apibrėžimo dėl to, kad skirtingi tyrėjai, skirtingai šią sąvoką apibrėžia. Būtent todėl, palyginti mokslinius darbus ir juose pateikiamas išvadas – sudėtinga. Pereinamojo laikotarpio studijų lauke Lietuvoje dirbanti dr. Lina Strupinskienė teigia, jog dažnai susitaikymo sampratos apibrėžtumo problema kyla iš to, kad nėra aišku, kur tiksliai yra „kažkur“. Turima omenyje, jog susitaikymas yra ilgas ir sudėtingas procesas, dėl to neaišku, kada mes jį galime identifikuotume kaip pasiektą ir įvykusį bei efektyvų. Taip atsitinka todėl, kad susitaikymui keliami reikalavimai vis dar labai skiriasi, pradedant paprastu sugyvenimu kartu ir baigiant sudėtingesnėmis - atleidimo ir kitokiomis detalėmis.⁴ Visgi, nemaža dalis mokslininkų sutinka, jog kiekvienam susitaikymui apibūdinti yra svarbu pažinti analizuojamos šalies ar kito vieneto, konflikto, kultūros, tradicijų kontekstą ir ištakas. Vadinasi, didėjantis įsiklausymas į bendruomenės tampa vis aktualesniu susitaikymo iniciatyvų analizėse.

Pokonfliktinėse studijose susitaikymas referuoja į įvairiose stadijose galinčius vykti konflikto sprendimo būdus. Tam paaiškinti dažnai pasitelkiamos pozityvios ar negatyvios taikos koncepcijos tarp kurių nuolat „kažkur“ laviruoja susitaikymo apibrėžimas. Remiantis J. Galtung mintimis, jeigu susitaikymui priskiriame pozityvios taikos apibrėžimą, tai reikštų pamatinių karo priežasčių pašalinimą. Šiam tikslui pasiekti turi būti visiškai panaikinami ir nutraukiami struktūrinio smurto (kai jėga kyla iš visuomenės) ir kultūrinio smurto (visi kultūriniai aspektai, simbolizmas ir pan., kurie gali būti panaudoti legitimizuoti tiesioginį smurtą ar struktūrinį smurtą) elementai. Šiuos aspektus nagrinėjančioje literatūroje akcentuojama, kad tik tokiu būdu galima pašalinti pamatines vidinių neramumų ir įtampų priežastis. Politinėje plotmėje toks susitaikymas gali būti traktuojamas kaip siekis sukurti bent minimaliais kriterijais grindžiamas gyvenamąsias sąlygas buvusiems priešams, kurie dalinasi viena teritorija ir tokiu būdu skatinti aktyvesnės bendruomenių reintegracijos ir visuomenės stiprinimo programas. Tuo tarpu, žymiai paprastesnė - negatyvi taika ir jai priskirtino susitaikymo apibrėžimas remtusi į tiesioginių karinių ar smurtinių veiksmų tuo metu nebuvimą.⁵

Pasitelkiant pamatinius taikos teorijos apibrėžimus, akademikai teigia, jog be to susitaikymas gali skirtis ir savo gyliu. Išskiriami du tokio susitaikymo laipsniai: paviršinis (angl. *thin*) ir giluminis (angl. *thick*). Paviršinis, arba minimaliai suvokiamo susitaikymo lygmuo, kalba apie individų, grupių ir

⁴Lina Strupinskienė *Tarptautinio baudžiamojo tribunolo buvusiai Jugoslavijai įtaka susitaikymui Bosnijoje ir Hercegovinoje*. Daktaro disertacija, Vilniaus universitetas, 2015, 18

⁵Fanie Du Toit, *Reconciliation and Transitional Justice: The Case of Rwanda's Gacaca Courts*. Institute for Justice and Reconciliation, 2011, 2

institucijų taikų koegzistavimą bei smurto nebuvimą. Šiame lygmenyje vyrauja žemi arba visiškai neegzistuojantys pasitikėjimo bei pagarbos rodikliai. Tuo tarpu antroji – giluminio susitaikymo koncepcija kalba apie santykių, grįstų pasitikėjimu, pagarba ir bendromis vertybių sistemomis, kūrimą. Tai dažnai daroma per atleidimą, vienos tiesos versijos pripažinimą, taip prisidedant prie socialinio kapitalo atkūrimo, kuris buvo masiškai prarastas ar sunaikintas. Giluminis susitaikymo procesas nėra paprastas, nes dažnai orientuojasi į auką, pripažindamas ne tik pastarosios patirtą žalą, bet taip pat ieško ir priemonių padarytai žalai taisyti. Galiausiai, jo metu yra skatinamas ne visiems malonių ir priimtinių *a priori* sąlygų pripažinimas.

Kai kurie autoriai teigia, jog susitaikymas – tai procesas, kuris apima santykių kūrimo ar atkūrimo procesus, dažniausiai po didelio masto nusikaltimų, žmogaus teisių pažeidimų. Šioje vietoje atsiranda poreikis išsiaiškinti ne tik galimas susitaikymo gylio tipologijas, bet ir lygmenis (kaip tam tikrą vietą), kuriuose gali vykti susitaikymas: individualus; bendruomeninis-sociopolitinis; nacionalinis-institucinis. Jie pasireiškia vertikalia arba horizontalia kryptimis. Vertikalią ir joje veikiantys ryšiai apima piliečių ir šalies institucijų sąveiką, o horizontalioji ašis - nagrinėja sąveiką tarp individų. Priklausomai nuo aplinkos, skirtingi susitaikymo tipai gali veikti pavieniui arba sąveikaujant tarpusavyje ir sudaryti skirtinguose lygmenyse veikiančias susitaikymo kombinacijas arba įtampas.⁶

Neretai susitaikymas, kuris kelia nemažai akademinių diskusijų dėl savo tikslaus teorinio apibrėžimo, susiduria ir su kita - dviejų krypčių *iš viršaus į apačią* ir *iš apačios į viršų* problematika. Pastaroji stipriai susijusi su jau anksčiau pristatytais lygmenimis, kuriuose gali vykti susitaikymas. Vienas iš daugiausiai nesutarimų keliantis bei šiam darbui aktualus konfliktas, kurį būtina aptarti – tai valdžios/lyderių ir visuomenės požiūris į susitaikymą ir į jo „teisingiausią“ bei „efektyviausią“ vykdymo kelią.⁷

Pirmiausia, šie du lygmenys turi skirtingą požiūrį į susitaikymą ir jam keliamus reikalavimus. Individualus lygmuo dažniausiai kalba apie labai bendrinį supratimą, kuris sieja skirtingus individus, aukas, nusikaltėlius. Pabrėžiama, jog daug dažniau, tai asmeninis žmogaus fizinio saugumo suvokimas, kuris savo įtaka ir dydžiu negali paveikti plačios visuomenės. Tuo tarpu, politinio lygmens susitaikymo suvokimą yra sunkiau atskirti ir izoliuoti dėl jo tikslų, požiūrio sudėtingumo ir apibrėžimo platumo. Svarbią reikšmę įgauna tokie dalykai kaip kolektyvinės tiesos, atminties turėjimas, atleidimo aktas.⁸ Nepaisant to, politinio susitaikymo iniciatyvos gali ne tik apimti politinių lyderių rolę ar sprendimų

⁶Seils, 5-6

⁷John Paul Lederach, *Building Peace: Sustainable Reconciliation in Divided Societies*. Washington, DC: United States Institute of Peace, 1997, 38-46; 52-55; Karen Brounéus, *Reconciliation and development*. Friedrich-Ebert-Stiftung, 2007,⁷

⁸Ari Kohen, Michael Zanchelli, Levi Drake, *Personal and political reconciliation in post-genocide Rwanda*. Social Justice Research 24.1 ,2011:4,12

priėmimą, bet ir inicijuoti teisinius susitaikymo mechanizmus, kurti politines institucijas bei organizuoti įstatymų leidybos procesus. Tai gali padėti reguliuoti susitaikymo efektyvumui būtinas bendras elgesio normas, kontroliuojant saugumo sistemas šalyse.⁹

Antra, beveik visada yra balansuojama tarp dviejų požiūrių susikirtimo ribos: iš *apačios į viršų* žiūros taško, kurį linkusi palaikyti individualaus ir vietinių bendruomenių lygmens pusė ir iš *viršaus į apačią* prieigos, kurią skatina šalies nacionaliniai autoritetai. Tai gali iššaukti piliečių pasipiktinimus ir nepalaikymą dėl per daug iš *viršaus* primestų sprendimų, kuriuos reikia vykdyti.¹⁰ Moksliniuose darbuose, kuriuose analizuojama ši problematika, keliama klausimai apie tokio „nuleisto“, „primesto“ susitaikymo efektyvumą ir sėkmingumą. Tyrimai rodo, jog tai, kaip centrinė valdžia brėžia susitaikymą, ir taip, kaip visuomenė jį supranta, labai tikėtina, jog bus du gana skirtingi dalykai. Tai kursto nepasitenkinimą visuomenėje bei stiprina atskirtį.¹¹ Todėl tam tikrais atvejais pereinamojo laikotarpio procesai, tarp jų ir susitaikymas, trūkstant teisėtumo ir nešališkumo, gali skatinti, o ne įveikti susiskaldymą, dažniausiai tada, kai jis yra inicijuojami valdžios ar kitų įtakingų veikėjų.¹² Darbuose, tiriančiuose žemiausiojo lygmens susitaikymą, galima pastebėti jog mokslininkai įvardina svarbią šių dviejų kryptių įtampos priežastį. Susitaikymas ir socialinis/politinis kontekstas tampa tarpusavyje nesuderinamais dėl dviprasmiškų valdžios veiksmų tikimybės. Viena vertus, ji atstovauja bei skatina susitaikymo procesą. Kita vertus, tuo pat metu diegia savo norimas idėjas, kaip pavyzdžiui, Ruandoje - „vienybės ideologija“, kuri savo priemonėmis slopina susitaikymui ir ilgalaikiai taikai būtiną saviraiškos laisvę bei mažina pliuralizmo ir pilietinės visuomenės egzistavimo tikimybę.¹³

Šie nesutarimai tarp akademikų ir atsirandančios įtampos tarp žemiausiojo ir aukščiausiojo susitaikymą vykdančių lygmenų, lemia susitaikymo, kaip vienos kompleksiausių sąvokų, faktą. Dėl šios priežasties jį sudėtinga išmatuoti, empiriškai ištirti bei susitarti dėl vieno oficialaus apibrėžimo. Todėl susitaikymas, panašiai kaip ir pozityvios taikos pasiekimas, yra ilgas ir nemažai pastangų reikalaujantis procesas.¹⁴

⁹ Karen Brounéus, *Reconciliation and development*, 9-10

¹⁰ David Bloomfield, Teresa Barnes, Luc Huyse, *Reconciliation after violent conflict: A handbook*. International Institute for Democracy and Electoral Assistance 2003, 75

¹¹ Jeff Corntassel, *Indigenous storytelling, truth-telling, and community approaches to reconciliation*. ESC: English Studies in Canada 35.1, 2009, 145

¹² Seils, 10

¹³ Ervin Staub, *Reconciliation Between Groups, the Prevention of Violence, and Lasting Peace*. Psychological Components of Sustainable Peace. Springer, New York, NY, 2012, 259

¹⁴ Yaacov Bar-Siman-Tov, *From conflict resolution to reconciliation*. Oxford: Oxford University Press, 2004, 72-73

2.1.3. Šiame darbe naudojamas susitaikymo apibrėžimas ir jo vertinimo kriterijai

Prieš pradėdant analizuoti konkrečios bendruomenės susitaikymą, svarbu pažymėti, jog tyrime pagrindinis dėmesys bus telkiamas į dalyvių perspektyvos ir požiūrio į susitaikymą supratimą bei jam pasiekti naudojamų instrumentų veiksmingumą. Neabejotinai susitaikymo supratimui didelę reikšmę turės **sociopolitinių santykių bendruomenėje atkūrimas**,¹⁵ kur santykiai yra **pozityvūs, grįsti pasitikėjimu, nelygybės eliminavimu**¹⁶. Bendruomenėje turėtų vyrauti **abipusis pripažinimas, atkurti ryšiai ir draugiškas narių tarpusavio bendravimas**.¹⁷ Lyginamųjų studijų metu pateikiami rezultatai rodo, jog efektyviausias ir naudingiausias susitaikymas yra tada, kai apmąstome ir analizuojame jį kaip **procesą**, o ne galutinį tikslą¹⁸. Šiame darbe susitaikymas bus traktuojamas ne tik per giluminiam susitaikymo apibrėžimui būdingas kategorijas, bet ir turės **vyksmo**, o ne galutinio tikslo kriterijų. Autorei bus svarbu suvokti jį ne kaip linijinį, o **įvairiomis kryptimis judantį procesą**.¹⁹ Tai iš esmės suponuoja, jog tarp susitaikymo stadijų sukurama tiek progresavimo, tiek regresavimo²⁰ tikimybė. Galiausiai, siekiant įvertinti tyrimo metu pastebėtų susitaikymo iniciatyvų efektyvumą ir poveikį, bus remiamasi mokslininkų išskirtais ir žemiau pateiktais kriterijais, kuriuos autorė papildė, jos nuomone, darbui reikšmingais tikslais, pastebėtais analizuojant kitus susitaikymo studijų tyrimus:

1. Iniciatyvos turi būti **tęstinės**, vykti **procesiškai**²¹. Remiantis jau atliktais ir sėkmingais praktiniais tyrimais, kuriuose buvo pastebėtas teigiamas pokytis bendruomenėje, šiame darbe teigiama, jog svarbu turėti nusistovėjusias procedūras, taisykles ir visiems suprantamą logiką bei sistemingai vykstančias veiklas, kurios yra pagrįstai pasiteisinusios,²²
2. Iniciatyvų tikslai – **sutaikančios**, t.y. bandančios gilumine prasme tvarkytis su atsirandančiais skirtumais. Todėl veikiama **preventyviai** ir taikant teorinėje dalyje išskirtas praktines susitaikymo priemones: **užtikrinant pozityvią ir tvarią taiką bei stereotipų nykimą, pasitikėjimo ir santykių bendruomenėje atkūrimą**,²³ **atsiprašymą, atleidimą**.²⁴

¹⁵Seils, 6

¹⁶David A. Crocker *Retribution and reconciliation*. Philosophy and Public Policy 20, 2000, 5

¹⁷Ervin Staub *Genocide and mass killing: Origins, prevention, healing and reconciliation*. Political Psychology 21.2, 2000, 376

¹⁸Elin Skaar *Reconciliation in a transitional justice perspective*. Transitional Justice Review 1.1(10), 2013, 54

¹⁹Seils,5

²⁰Staub, *Reconciliation Between Groups*, 246

²¹Seils,10

²²Ervin Staub, „Reconciliation: Principles, practices, and interventions in Rwanda Global”. Pranešimas konferencijoje „Justice and Imagination: Building Peace in Post-Conflict Societies”, Mount Holyoke College, South Hadley, MA. 2014,14-18

²³Bloomfield, Barnes ,Huyse, 12;19; Brounéus,4-6

²⁴Yaacov Bar-Siman-Tov, 4-5; Staub, *Reconciliation Between Groups*, 256

3. Galiausiai, tam turi būti pasitelkiamas į skirtingų grupių interesus orientuotas ir konkrečias patirtis apimantis bei juos vienijantis būdas - **įtraukimas**.²⁵

Apibendrinant galima būtų teigti, jog aptarus darbe naudojamą susitaikymo apibrėžimą bei įsivardinus žemiausiojo lygmens iniciatyvų vertinimo kriterijus, yra svarbu suvokti, jog tiriamų praktikų poveikslas turi išpildyti autorės norą pasiekti kuo platesnę **jų tinklo įvairovę, turėtų vykti skirtingose platformose** bei atspindėti dviejų krypčių – *iš apačios į viršų* ir *iš viršaus į apačią* nuolatinį tarpusavio „instrumentavimą“. Kitaip tariant, efektyviam susitaikymui pasiekti, procesai turi vykti tuo pat metu ir abiejose dimensijose²⁶ bei užtikrinant **horizontalių**, lygiai taip pat kaip ir **vertikalių pasitikėjimo tipų** bei jų sąveikos vystymą.²⁷

2.2. Teorinio susitaikymo apibrėžimo kontekstualizavimas

2.2.1. Ruandos gyventojų susitaikymo suvokimas. Mokslinių tyrimų analizė

Norint ištirti, kaip konkreti Ruandos bendruomenė apibrėžia susitaikymą bei kokias ir ar efektyvias iniciatyvas pasitelkia jam pasiekti, nemažiau svarbu suprasti, koks požiūris į susitaikymą vyrauja tarp šalies gyventojų. Jau apžvelgėme teorijoje pateiktus įvairius šio proceso apibrėžimus ir jų vertinimą, tačiau ne ką mažiau svarbu yra išanalizuoti, kaip tai tiriama ir suvokiama praktikoje. Todėl, siekiant dar geriau pažinti kontekstą, bus apžvelgtos kelios visuomeninio lygmens iniciatyvos bei jose taikomi mechanizmai susitaikymui pasiekti.

Ankstesnių tyrimų Ruandoje autoriai pastebi, jog visuomenėje vyrauja kritika dėl per daug *iš viršaus* ateinančiam spaudimui. Neretai tai sukuria sąlygas giliau įsišaknyti „tylos“ aspektui, kuris, anot tyrėjų, buvo „primestas“ susitaikymo proceso metu.²⁸ Apžvelgus Ruandoje darytus tyrimus, pastebėta, jog kiti autoriai taip pat šią problematiką gvildena. Kokybinio tyrimo metu (*Laura ER, Blackie ir Nicki Hitchcott, 2018*) išryškėjo, jog nacionalinė valdžios politika dėl vienybės ir susitaikymo įpareigoja piliečius palaikyti šios politikos principus savo šalies labui. Nustatyta, jog sociopolitinis Ruandos kontekstas ir kuriamas naratyvas daro įtaką tam, kaip žmonės save pozicionuoja ir kaip jie apibūdina teises bei pareigas santykyje su kitais. Svarbu pabrėžti, jog visgi apklaustosios bendruomenės gyventojai buvo nacionalinio lygmens asociacijos nariai. Pastarosios tikslas - skatinti vienybę ir susitaikymą namų bendruomenėse. Ji jungia tiek išgyvenusius genocidą aukas, tiek prie genocido vykdymo prisidėjusius žmones. Todėl tikėtina, kad atsakymai neatspindėjo plačiosios visuomenės

²⁵Bloomfield, Barnes ,Huyse, 13

²⁶Yaacov Bar-Siman-Tov, 27; Bloomfield, Barnes ,Huyse,75;

²⁷Strupinskienė,20

²⁸ Eugenia Zorbas, *Reconciliation in post-genocide Rwanda*. African Journal of Legal Studies 1.1, 2004,39;41

konteksto. Tyrimas parodė, kad šios asociacijos žmonės sieja save su valdžios pasakojimu pagrinde dėl pragmatinių tikslų, t.y. labiausia tam, kad išvengtų pasikartojančių smurtinių veiksmų ir puoselėtų taiką šalies jaunimo labui. Respondentų atsakymuose apie susitaikymą buvo pastebimas dominuojantis „*Mes-ruandiečiai*“ motyvas. Žmonės teigė, jog ir prieš genocidą *ruandiečiams* buvo svarbus sugyvenimas harmonijoje bei artimas ryšys su kaimynais, bendri kasdieniniai darbai, artimų draugų, kaimynų tarpusavio santykiai ir santuokos.²⁹ Panašus susitaikymo per darbą bendrystėje su kitais *ruandiečiais* motyvas bei iš *viršaus* ateinanti problematika nagrinėjami valdžios sukurtose *Ingando* solidarumo stovyklose, kurių tikslas - skleisti susitaikymo ir valdančiosios partijos idėjas. C. Mgbako tyrimas rodo (*Chi Mgbako, 2005*), jog respondentai šią susitaikymo iniciatyvą prilygina „smegenų plovimui“, kuris skatina žmones iškelti tautinį naratyvą aukščiau, tuo pat metu išsižadant savo etninio identiteto.³⁰

Nežiūrint į tai, jog dalis tyrimų telkėsi į pačią susitaikymo politiką, kuri, kaip aiškėja, turi nemažai iš *viršaus į apačią* požiūrio bruožų ir orientuojasi į valstybes pastangas sutaisyti Ruandą, kita dalis tyrėjų gilinasi ir aprašė, kaip šalies gyventojai įvardina susitaikymą. Svarbu akcentuoti, jog Ruandoje yra populiarus formatas, kurio metu žmonės suvesti gyventi kartu su tais, su kuriais ryšys buvo nutrauktas genocido metu, todėl tokio tipo iniciatyvos tapo dažnu studijų apie susitaikymą mikrolygmenyje objektu. Kai kurie autoriai rašo (*Richters, Annemiek, Cora Dekker, Klass de Jonge, 2005*), jog organizuotos *focus* grupės diskusijos metu išryškėjo toks susitaikymo apibrėžimas: „<> susitaikymas - tai kai tie, kurie padarė kažką blogai kitiems prašo *atleidimo*, tokiu būdu atnaujindami savo socialinius santykius, kurie buvo prieš tai“. Pastebėta, jog kalbant apie susitaikymą didžioji dauguma apklaustųjų akcentavo *prevenciją*, nes norima išvengti etninio konflikto ateityje. Kiti įvardina, jog senieji kaimo gyventojai, jau pasiekę susitaikymą, tai pagrįsdami tuo, kad išgyvenusieji ir kiti viskuo dalinasi ir „net“ pradėjo įtvirtinti santuokas tarpusavyje. Taip pat pastebėta, jog kaip esamas problemas žmonės pirmiau įvardina skurdo, maisto trūkumo bėdas, o tik vėliau pamini genocido sukeltas emocines pasekmes.³¹ Visgi, šalia kasdieniškai ir paprastai bei per žmonių kooperaciją apibrėžiamų susitaikymo analizių yra tyrimų, kurie teigia, jog paprašius *ruandiečių* įvardinti, kas yra susitaikymas, jie tai apibūdina labai plačiai ir sudėtingai: nuo pripažinimo ir atleidimo, nekaltų žmonių paleidimo iš įkalinimo įstaigų, teisingumo ir tiesos atskleidimo iki traktavimo, kad tiek *tutsi*, tiek *hutu*

²⁹Laura ER, Blackie, Nicki Hitchcott, *I am Rwandan': Unity and Reconciliation in Post-Genocide Rwanda*. Genocide Studies and Prevention 12.1, 2018, 25, 28; 30; 34

³⁰Chi Mgbako, *Ingando solidarity camps: Reconciliation and political indoctrination in post-genocide Rwanda*. Harv. Hum Rts. J. 18, 2005, 202-203; 219; 223;

³¹Annemiek Richters, Cora Dekker, Klass de Jonge, *Reconciliation in the aftermath of violent conflict in Rwanda*. Intervention 3.3, 2005, 9-10; 14

žmonės yra vienodai atsakingi už įvykusius nusikaltimus.³² E. Staub savo tyrimo metu pastebėjo, jog jame dalyvavusiems *hutu* ir *tutsi* grupių atstovams yra neišvengiamas susitaikymo momentas per atleidimą ir kaltės pripažinimą.³³ Mokslininkas, tirdamas susitaikymo kaimų - *umudugudu* (angl. *reconciliation villages*) Ruandoje iniciatyvas, kurių tikslas ne tam tikrų teisinių procesų inicijavimas, o bendruomeniškas sugyvenimas kartu, pamirštant (tam tikra prasme) praeities traumas ir sumažinant fizinę saugumo baimę,³⁴ akcentuoja, jog toks grupių suvedimas suteikia progą kaltininkams atsiprašyti, išreikšti apgailestavimus ir kompensuoti skriaudas.³⁵

Apžvelgus susitaikymui skirtą akademinę literatūrą bei susipažinus su moksliniais darbais, tyrusiais susitaikymą ir jo iniciatyvas Ruandoje, galime teigti, jog vienodo šios sąvokos apibrėžimo ar požiūrio į jo sėkmingumą nėra nei teoriniame - akademiname lygmenyje, nei praktiniame – valstybiniame ar visuomeniniame/individualiame lygmenyse. Anksčiau teorinėje dalyje įvardintos apibrėžimo skirtys bei įtampos tarp skirtingų požiūrio taškų atsispindi ir praktikoje. Todėl šiame darbe bus svarbu ir aktualu išsiaiškinti ne nacionalinės susitaikymo politikos ir jos iniciatyvų pagrindus, o natūraliai susikūrusios bendruomenės, kurioje dominuoja šviečiamojo pobūdžio veiklos, požiūrį į susitaikymą ir jo mechanizmus. Galiausiai, gautus rezultatus palyginti su jau atliktų ir trumpai pristatytų tyrimų šia tematika išvadomis.

³²Maya Sosnov, *The adjudication of genocide: Gacaca and the road to reconciliation in Rwanda*. *Denv. J. Int'l L. & Pol'y* 36, 2007, 143-144

³³Ervin Staub, *Building a peaceful society: Origins, prevention, and reconciliation after genocide and other group violence*. *American Psychologist* 68.7, 2013

³⁴Benjamin Durr, „*Rwanda genocide survivors back reconciliation*“, 2014 balandžio 5d. <<https://www.aljazeera.com/indepth/features/2014/04/rwanda-genocide-survivors-back-reconciliation-20144215732338738.html>> [Žiūrėta 2019 10 19]; Megan Specia „*How a Nation Reconciles After Genocide Killed Nearly a Million People*“, 2017 balandžio 25d.; <<https://www.nytimes.com/2017/04/25/world/africa/rwandans-carry-on-side-by-side-two-decades-after-genocide.html>> [Žiūrėta 2019 10 19]

³⁵Staub, *Reconciliation Between Groups*, 256

3. TYRIMO OBJEKTAS IR METODOLOGIJA

3.1. Tyrimo objektas

Tyrimo objektas - Mushos kaimo bendruomenė ir šiame kaime veikianti „Jaunimo sodyba“ (*Hameau des Jeunes*). Bus tiriamos čia veikiančios švietimo, socialinės, kultūrinės institucijos:

1. **Aukštoji technikos mokykla** (*Ecole Technique St. Kizito Musha (ETSK)*). Šioje privačioje kaimo mokykloje mokosi 318 mokinių (10-12kl.). Mokomųjų dalykų kryptys: statyba, informacinės technologijos, kulinarija. Mokykloje dėsto 15 mokytojų;
2. **Vaikų globos namai** (šiuo metu čia gyvena 108 vaikai);
3. **Vietinės bendruomenės iniciatyvos** (mokinių ar mokytojų susibūrimai, tarybos, organizacijos, klubai, projektai, kultūriniai, sporto renginiai/akcijos);
4. **Pagrindinė mokykla** (*Duha Complex School*). Šioje valstybinėje mokykloje mokosi 4265 vaikai: ikimokyklinis lygmuo (ECD) - 60 vaikų; pagrindinės mokyklos lygmuo (6 metai) - 3200 vaikai; vidurinės mokyklos lygmuo („*O'level*“ – 3 metai ir „*A'level*“ – 3 metai) - 1005 vaikai. Mokykloje dėsto 67 mokytojai;

Šis atvejis tyrimui pasirinktas dėl to, jog vietovė Ruandoje, kurioje yra Mushos kaimas yra pagarsėjusi vienomis didžiausių žudynių Ruandos pilietinio karo metu. Čia įkurta „Jaunimo sodyba“ - tyrimui palankus objektas, nes gyvavo panašia sudėtimi iki 1994 m. Po pertraukos buvo atkurta ir savo veiklą vykdo jau antrą dešimtmetį. Taip pat vietovėje įkurta valstybinė ir privati švietimo įstaigos, akcentuojama čia egzistuojančių bendruomeninių iniciatyvų įvairovė. Aplinkiniam Mushos kaime gyvena įvairių amžiaus grupių atstovai, iš kurių nemaža dalis – tai vyresniojo amžiaus žmonės, tiesiogiai nukentėję ar prisidėję prie 1994 m. genocido vykdymo. Pastatyta kaimo bažnyčia bei „Jaunimo sodybos“ koplyčia sudaro sąlygas išlaikyti tvirtą religinės bendruomenės pamatą ir reguliarių bažnytinių apeigų vykdymą. Atsižvelgiant į iniciatyvų įvairialypumą, galima būtų teigti, jog šios bendruomenės kaip atvejo tyrimas yra tinkamas, norint ištirti ir uždokumentuoti vis dar gyvos atminties liudijimus ir istorijas bei parodyti žemiausiame vietos lygmenyje vykstančius procesus ir praktikas. O svarbiausia – išsiaiškinti, kaip Mushos kaimo gyventojai supranta susitaikymą bei kokias strategijas pasitelkia jam pasiekti.

3.2. Tyrimo metodas

Šiame darbe, siekiant ištirti konkrečios Ruandos bendruomenės, nukentėjusios nuo genocido įvykių, pokonfliktinio laikotarpio susitaikymą, atliktas tyrimas, pasitelkus kokybinę atvejo analizės prieigą. Tokiu būdu norėta išsiaiškinti: 1) Kaip vietiniai supranta susitaikymą? Kodėl? 2) Kokias susitaikymo iniciatyvas/strategijas taiko? 3) Kaip jas vertina patys ir kiek jos gali būti laikomos efektyviomis remiantis teoriniai susitaikymo kriterijais?

Etnografinio pobūdžio laiko tyrimo metu buvo gilinamasi į bendruomenės gyvenimą, narių tarpusavio santykius, jų požiūrius ir vertybes bei stengiamasi uždokumentuoti „gyvą“ sakytinę atmintį. Tokiu būdu buvo siekta išsiaiškinti, kaip jie supranta susitaikymą, ką dėl to daro bei kaip jiems sekasi. Kadangi pats tyrimo objektas bei jo analizės pobūdis suponuoja apie neišvengiamą aspektų įvairovę, tyrime naudota kokybinė duomenų analizė ir jos siūlomi skirtingi metodiniai informacijos sisteminimo būdai bei šaltiniai buvo sujungiami. Taikydama skirtingas duomenų rinkimo technikas, pritaikytas prie respondentų specifikos, autorė sudarė sąlygas pasiekti didesnę įvairovę bei padėti priartėti prie smulkesnių, dažnai nerodomų, bendruomenės iniciatyvų. Tyrimas struktūruotas į dvi dalis. Pirmoji dalis – tai susipažinimo su bendruomene ir aprašomosios informacijos etapas, kurio metu buvo siekiama identifikuoti pagrindinius veikėjus, jų dienotvarkę, įpročius, įtaką, tarpusavio santykius bei vidines ugdymo institucijų praktikas ir struktūras. Antrojoje dalyje koncentruojamasi į empirinį darbo išpildymą. Jo metu buvo atlikta: 1) 17 pusiau struktūruotų interviu su aktyviausiais vietos suaugusiais ir tarptautinės bendruomenės nariais bei 1 ekspertinis interviu su stebėtoju iš šono³⁶; 2) suorganizuota *focus* grupės (angl. *focus group*) diskusija (*priedas nr. 2*); 3) pasitelkus *H-T-P* projekcinių testų metodą, organizuota neformali veikla su „Jaunimo sodybos“ našlaičių namų vaikais. Veiklos metu gauta ir išanalizuota 13 piešinių (*priedas nr. 3*); 4) stebėjimas dalyvaujant (*priedas nr. 4*); 5) dokumentų analizė. Šalia pirminių šaltinių (*priedas nr. 5*), papildomai buvo remtasi antriniais šaltiniais (t.y. panašiais tyrimais apie bendruomenes Ruandoje, kurie padėjo dar geriau pažinti kontekstą bei leis palyginti gautus šio tyrimo rezultatus su buvusių tyrimų išvadomis).

Jau anksčiau pristatyta susitaikymo teorija įvedė į tyrimui reikalingą konteksto ir žemiausiojo lygmens iniciatyvų svarbos lauką. Taip pat teorija pasiūlė sąvokas ir prielaidas bei iškėlė aspektus ir klasifikacijas, kurie, metodologijos pagalba, darbe buvo pasitelkti atsirenkant ir analizuojant duomenis bei paverčiant juos tam tikrais matavimais. Tyrimui reikalingi duomenys buvo renkami pritaikius netikimybinę atrankos strategiją. Pirminiam ir intuityviam susipažinimui su bendruomene, jos mikroklimatu, veiklomis, dokumentais buvo naudojamas „Sniego gniūžtės“ atrankos principas. Tačiau

³⁶ Šis ekspertinis interviu/konsultacija dėl *H-T-P* duomenų analizės metodikos buvo atliktas su psichologe Žieda Gyliene

norint išvengti pasikartojančios, vienakryptės informacijos vakuomo, analizė buvo papildyta duomenimis, kurių didžioji dalis gauti tikslinės atrankos būdu.

Pasitelkiant pusiau struktūruotus interviu su genocido įvykius išgyvenusiąja – senąja karta bei jaunimu, kurie skaudžias praeities patirtis pažįsta iš dar gyvų arba užrašytų šaltinių, istorijų, memorialų, buvo siekiama surinkti konkrečią informaciją apie bendruomenėje vyraujančią susitaikymo suvokimą ir praktikas. Pokalbiai su tarptautinės bendruomenės atstovais buvo atlikti, siekiant minimizuoti šališkumo ir emocijomis paveikto požiūrio tikimybę, gauti daugiau faktinės informacijos apie „Jaunimo sodybą“, įsivesti tyrimui aktualią laiko perspektyvą bei įvertinti galimai atsiradusio pokyčio rezultatus. Norint uždokumentuoti įvairių „Jaunimo sodyboje“ gyvenančių grupių patirtis bei suprasti gyvenimo toje bendruomenėje nuotaikas, tarpusavio santykius, į tyrimą buvo įtraukti našlaičių namų vaikai. Jų atveju, turint omenyje kalbos bei temos sudėtingumo diktuojamus ribotumus, interviu metodas buvo pakeistas į vaikams priimtinesnį ir laisviau jiems išsireikšti padėjusį *H-T-P* projekcinių testų metodą.

Mokiniai (toliau gr.1)	Mokytojai (toliau gr.2)	Ugdymo įstaigų administracijos darbuotojai (toliau gr.3)	„Jaunimo sodybos“ darbuotojai/ pagalbiniai žmonės³⁸ (toliau gr.4)	Našlaičių namų vaikai (toliau gr.5)	Tarptautinės bendruomenės atstovai (toliau gr.6)	Kaimo gyventojai (toliau gr.7)	Religinės bendruomenės atstovai (toliau gr.8)
---------------------------------------	--	---	---	--	---	---	--

1 Lentelė: Informantų kategorijos³⁷, sudaryta autorės

Tenka pripažinti, jog šis tyrimas susidūrė su tam tikrais ribotumais renkant ir analizuojant duomenis. Dėl Ruandos Respublikos Konstitucijoje įteisintos vienos – ruandiečio pilietybės bei įstatymiškai uždrausto kalbėjimo ar kitokio veiksmo, kuris gali kurstyti, sukelti neramumus apie etninę skirtį ir priklausomybę, draudimo³⁹, tikėtina, jog buvo sutrukdytas siekis iki galo išgirsti tikrąją vietos gyventojų nuomonę. Tokiu atveju buvo apribotas tikslus suvokimas apie dabartinę susitaikymo bendruomenėje situaciją bei padidino informantų melavimo tikimybę. Atsižvelgus į genocido tematikos jautrumą, daroma prielaida, jog dalyvių pasakojimuose galėjo atsirasti informacijos iškraipymo ar

³⁷15 iš 17 respondentų sutiko, kad tyrime būtų naudojami jų vardai, tačiau norint apsaugoti pačius dalyvius ir išlaikyti konfidencialumą, jie buvo anonimizuoti. Tyrimo jie bus įvardinami pagal 1 Lentelę nurodytas visuomenės grupių klasifikacijas

³⁸Viena iš „Jaunimo sodybos“ darbuotojų, negalėjusi susitikti, atsisakė turėti skambutį (priežasčių neįvardino), tačiau į klausimus sutiko atsakyti raštu

³⁹Ruandos Respublikos Parlamento priimtas įstatymas, *Organic Law N°29/2004 of 03/12/2004 on Rwandan Nationality Code*. Kigalis, 2004 12 03; Max Rettig, *Gacaca: truth, justice, and reconciliation in postconflict Rwanda?* African Studies Review 51.3, 2008, 27

objektyvumo trūkumas. Galiausiai, dėl vis dar Ruandoje vyraujančio anglų kalbos barjero buvo sudėtinga išlaikyti vienodą gyventojų tikimybę patekti į apklaustųjų tyrime imtį, deja, tai didino subjektyvumo bei reprezentatyvumo nepakankamumo darbe iššūkį.

Apibendrinant galima teigti, jog dirbant pereinamojo laikotarpio teisingumo studijų lauke, dėl palyginti mažos darbo apimties, buvo nagrinėjamas tik vienos bendruomenės atvejis. Todėl stebėjimas bei jo metu surinkti duomenys nepadengia visų galimų vietos, o tuo labiau nacionaliniu lygmeniu vykstančių iniciatyvų ir procesų.

4. TYRIMO REZULTATAI IR JŲ APTARIMAS

4.1. Bendruomenėje vyraujantis susitaikymo apibrėžimas ir jo susiformavimą lemiantys veiksniai

Pokalbių su tenykščiais žmonėmis metu išryškėjo beveik identiškas susitaikymo apibrėžimas, kuris ne tik buvo nusakomas panašiais žodžiais, bet ir visais vietinių vartotais apibūdinimais atspindėjo giluminiam susitaikymui priskiriamas mokslines kategorijas. Didžiosios dalies informantų atsakymuose dominavo susitaikymo kaip *atleidimo* reikšmė:

„Jie (aut. *nusikaltėliai*) gali paprašyti atleidimo, jeigu turės siekį ir viltį. O jeigu paprašo, tu turi jiems atleisti, nes atleidimas – pagrindinis susitaikymo aspektas.“ [gr.1]

Kai kurie, paminėdami atleidimą, šalia jo išskirdavo *tarpusavio pagarbos* ir *meilės* aspektus. Svarbu pabrėžti, jog jais aiškino ne tik susitaikymą, bet ir dabartinio šalies progreso sėkmę:

„Susitaikymas reiškia, kad žmonės gerbia vienas kitą, gali mylėti ir atleisti. Be šito šalis nebūtų pasiekusi to, kur mes dabar esame.“ [gr.3]

Ne vienas informantas pakartojo, jog dėka susitaikymo nyksta kadais egzistavę *struktūriniai skirtumai*, o nebejausdami *atskirties*, galime *sugyventi taikiai* ir *harmonijoje* bei kurti *ateities vizijas* [gr.2]:

„Man susitaikymas – tai atsiribojimas nuo visų blogų atsiminimų praeityje ir gyvenimas taikoje su kiekvienu. Mūsų bendruomenėje, kaip ir likusioje šalyje, gyvename visi kaip vienas – *ruandiečiai*. Mes tikime susitaikymu, nes mes visi žmonės ir mes norime gyventi *harmonijoje*.“ [gr.4]

Galiausiai, visi lyg sutartinai kaip savęs apibrėžimą pasitelkė *ruandiečio* tapatybę bei apibendrino susitaikymą kaip itin svarbią prevencinę priemonę:

„Susitaikymas – tai tiesiog suvokimas, jog mes visi – *ruandiečiai*. Aš nenoriu, kad tai pasikartotų, kas buvo per genocidą. O geras būdas to išvengti – tai supratimas, jog mes visi esame *lygūs* ir *vienodi*. Ir dar vienas dalykas – mano pajautimas, jog galiu *atleisti* jiems, žudžiusiems...“ [gr.3]

Tenka akcentuoti, jog bendraujant su dalyviais, tam tikrais momentais kildavo abejonių, kad žmonės nebuvo iki galo nuoširdūs, nes apsiribodavo trumpu ir diskusijų pratęsti nesiekiančiu atsakymu. Tiesa, neatmetama ir kita galima šios situacijos aiškinimo prieiga – informantai jautė baimę suklysti, nukrypti nuo įteigtos susitaikymo apibrėžimo normos, kurią kažkas „tikisi“ išgirsti. Tai leido suprasti nedrąsus jiems užduodamų klausimų tikslinimasis, ilgos „tinkamiausių“ žodžių susitaikymui apibūdinti paieškos:

„Ką man reiškia susitaikymas? Tai yra gal kažkas panašaus į *atleidimą*? (tyli). Aš manau, kad net ir jaučiant liūdesį, tu turi suvokti, kodėl *jie* taip darė. Kad tai nebuvo jų noras. *Blogi dalykai* - ne jų noras, todėl *turiu* jiems *atleisti*.“ [gr.8]

Svarbu pabrėžti, jog tik keli pašnekovai įtraukė papildomų ir negirdėtų elementų. Pavyzdžiui, kad „susitaikyme svarbu laikas ir sugyvenimas su savimi“ [gr.4], o šiuos pamąstymus grindė atpasakojimais iš savo kasdienybės, kas leidžia neabejoti šių minčių individualumu ir tuo, kad jos kyla iš pačių gyventojų samprotavimo: „Pavyzdžiui, kai žmonės, kurie nužudė/išdavė tavo artimuosius pradeda ateiti pas tave, o tu pasidalini vandeniu ir pan.“ [gr.4]

Išanalizavus vietos žmonių požiūrį į susitaikymą, nuostabą kėlė tai, kad visi, nepriklausomai nuo informanto grupės, galvojo apie susitaikymą praktiškai tais pačiais žodžiais ir atliepinėjo teorines giluminio susitaikymo apibrėžimo konstrukcijas, kurias radau dažnai cituojamuose akademinuose tekstuose. Pereinamojo laikotarpio studijų mokslininkai juose teigia, kad giluminis susitaikymas įtraukia tokius elementus kaip atleidimą, gailestingumą, bendrai kuriamą ir visapusiškai naudingą bei vieningą viziją, abipusį pripažinimą, pagarbą ir harmoniją.⁴⁰ Verta paminėta, jog giluminiam ir efektyviam susitaikymo procesui priskiriami pašnekovų taip pat paminėti, pasitikėjimu ir pagarba grįsti santykiai⁴¹, struktūrinių atskirties ir diskriminacijos veiksnių panaikinimas bei bendruomeniškumu ir lygybe paremta nusikaltėlių reintegracija.⁴² Iš esmės, tiek akademiniai tekstai, tiek ir informantai akcentavo susitaikymą kaip prevencinę priemonę prieš keršto troškimą ar naujus konfliktus ateityje.⁴³

Antra, siekiant suprasti, kas formuoja ir kodėl žmonės kalba apie susitaikymą šiomis „teoriškai tvarkingomis“ sąvokomis, buvo stebėtas dviejų švietimo įstaigų ugdymo procesas bei išanalizuota ten esanti mokymosi medžiaga. Tai istorijos (šia disciplina siekiama skatinti taikos, tolerancijos bei susitaikymo kultūrą), socialinių studijų (orientuotos į individų vertybinį ugdymą, akcentuojant

⁴⁰ Skaar, 65-68; Yaacov Bar-Siman-Tov, 19,72; Ervin Staub, *Genocide and Mass Killing*., 377; Lederach, 26, 30

⁴¹ Brounéus, 6,11-13; Richard A. Wilson, *The Politics of Truth and Reconciliation in South Africa: Legitimizing the Post-Apartheid State*. Cambridge: Cambridge University Press, 2001,121-122

⁴² Seils, 5-8

⁴³ Martina Fischer,415; Bloomfield, Barnes,Huyse,14;19

humaniškumą, atsakingumą, pilietiškumą⁴⁴), geografijos vadovėliai ir mokytojo knygos, jas papildant valstybinio ugdymo plano informacija. Gauti rezultatai leidžia teigti, jog pagal anksčiau išskirtus raktažodžius (pastarieji dominavo ir kiekvieno informanto atsakymuose) tenykščiai gyventojai sistemingai kartoja valstybiniu mastu sudaromą mokymosi medžiagą (*priedas nr. 6*).

Lentelėje 2 pateikiama trumpa lyginamoji analizė iš ugdymo įstaigose naudojamų vadovėlių bei informantų atsakymų. Rezultatai leidžia teigti, jog vietiniai gyventojai, kalbai pakrypus link susitaikymo, pereinamojo laikotarpio pokyčių, kartoją praktiškai vienodas konstrukcijas, rinkosi tokį patį žodyną, kuris aptinkamas ne tik akademiniuose tekstuose, bet ir yra diegiamas nuo vaikystės. Taigi daroma prielaida, jog susitaikymas yra stipriai internalizuotas. Be to, ištyrus ugdymo medžiagą bei pabendračius su švietimo įstaigų darbuotojais, kurie gan dažnai akcentavo „kompetencijomis paremtą mokymąsi“, „mokymąsi per praktiką“ [gr.2], tapo aišku, jog valdžios priežiūroje esanti švietimo ir kultūrinė sistema ne tik padeda formuoti vienakryptį susitaikymo supratimą, bet ir yra labai nedėkinga kritiniam mąstymui. „Vadovėliniai“ informantų atsakymai parodo, jog žmonės nebereflektuoja, kiek iš tiesų jie tiki šiuo iš *viršaus į apačią* nuleistu susitaikymo apibrėžimu, o galiausiai, kiek jis yra gilus ir efektyvus. Atsižvelgus į ankstesnius tyrimus, pristatytus 2.2.1. dalyje, kurie parodo, jog valstybėje pakankamai stipriai reguliuojama susitaikymo politika, gautas vietos gyventojų apibrėžimas buvo patikrintas ne tik su ugdymo medžiaga, bet ir peržiūrint oficialių valstybinių institucijų dokumentus bei paties šalies lyderio viešus pasisakymus. Sutaikytos Ruandos vizijos projekcija randama 2019 m. nacionalinės atminties dienos kalboje. Šalies vadovas teigia, jog išgyvenę yra tie, kurie *atleidžia*. Kartojasi tos pačios („mes esame *vieningi*“, kreipinys – „*ruandiečiai*“, „*turime išvengti*“) frazės, kuriomis kreipiamasi į tautą.⁴⁵ Įdomu ir tai, jog šią kalbą palyginus su 2020 m. lyderio pasisakymu, fiksuojama praktiškai identiška ir tais pačiais žodžiais nusakoma sutaikinimo idėja.⁴⁶ Be to, tapatybę nusakanti konstrukcija – „*mes ruandiečiai*“ – vartojama ir kitų nacionalinių institucijų dokumentuose⁴⁷ ar net memorialų ekspozicijų aprašuose: „Toliau rasite <“>: jie įsipareigojo gyventi kartu, ne kaip Hutu ar Tutsi, bet kaip Ruandiečiai“⁴⁸

Supratus, jog vietos lygmenyje dominuoja valstybinis susitaikymo apibrėžimas, norėjosi patikrinti priežastis, kodėl paprasti kaimo gyventojai (ne)valingai bei pakankamai identišškai apibrėžia

⁴⁴Republic of Rwanda Ministry of Education, *Competence based curriculum. Summary of curriculum framework pre-primary to upper secondary*, WordCore, 2015,19

⁴⁵Paul Kagame Kwibuka25, Kigalis, 2019 balandžio 7d. <<https://www.youtube.com/watch?v=JSflifXh-jc>>[Žiūrėta 2020 04 15]

⁴⁶Paul Kagame Kwibuka26, Kigalis, 2020 balandžio 12d. <https://www.youtube.com/watch?v=qMEx0G_4X5I>[Žiūrėta 2020 04 15]

⁴⁷Nacionalinė vienybės ir susitaikymo komisija, *Rwanda Reconciliation Barometer*. Kigalis, 2015 gruodis, xv-xviii;4

⁴⁸Kigalio Genocido memorialas. Iš lankytojų centre esančios ekspozicijos skirtos žuvusiems vaikams pagerbti – „*Vaikų kambarys*“, už muziejų atsakinga Nacionalinė kovos su genocidu komisija [Ekspozicija lankyta 2020 01 21]

susitaikymą ir jo formas, neieškodami alternatyvių būdų jam apmąstyti? Viena vertus, jau įsitikinta, jog visuomenė kultūriškai nėra pratusi kvestionuoti mokykloje, viešojoje erdvėje, oficialiuose valstybės vadovo pasisakymuose išgirstų ir jiems tvarkingai pateikiamų idėjų. Kita vertus, lauko tyrimo metu užfiksuotos bent 5 situacijos, kurių metu respondentai akivaizdžiai pakeitė kalbėjimo toną, nervingai arba emocijų vedami beldė kumščiu į stalą, nutildavo ir imdavo dairytis, lyg būtų nuolat stebimi, sekami. Genocido bei skirčių tematikos pokalbiuose buvo galima išgirsti, jog: „geriau apie tai nešnekėti, nes visur yra šnipų“ [gr.6]; „mes apie tai nešnekame“ [gr.3], „negalime apie tai kalbėti“ [gr.8], „yra žmonių, kurie gali pasakyti *jiems*“ [gr.2]. Tokie „perspėjimai“ atspindi įbaugintos, todėl ne tik nenorinčios, bet ir negalinčios laisvai savęs išreikšti visuomenės modelį:

„Laisvė kalbėti...taip, tai svarbi susitaikymo dalis. Bet to nėra. Žmonės turi naštą viduje, bet jiems neleidžiama išlaisvinti save ir kalbėti. Valdžia ištreniravo.“ [gr.2]

Tai puikiai atspindėjo viena situacija, kai respondentas tekstinės žinutės formatu išreiškė norą nutraukti pokalbį, nes prie automobilio lango, kuriame buvo kalbėta, priartėjo nacionalinio parko darbuotojas. Pastarasis, anot „Jaunimo sodyboje“ dirbančio žmogaus, „mūsų klausėsi“ [gr.4]. Šis ir panašūs atvejai leidžia pagrįstai manyti, jog tai nėra visiškai laisvas, nuoširdus kalbėjimas. Apie nuolat tvyrojusią baimę kalbėti, kritikuoti, pateikti kitokį požiūrį rodo stebėjimo metu užfiksuoti respondentų įtarimai, kad juos „šnipinėja“ [gr.4], jie jaučiasi stebimi, todėl dažnai kalbėjo tyliau, nes egzistuoja „medija, vieši mikrofonai... *jie* yra visur ir jų pakankamai nemažai“ [gr.2].

Šiems lauko tyrimo metu užfiksuotiems rezultatams antrino tarptautinės bendruomenės darbuotojų kaime patirtys:

„<> kartais ir mes gauname atplėštus laiškus. Bet tu tik nerašyk šito, ką aš papasakosiu <>. Nes dabar čia moderni Ruanda, visi mes – *ruandiečiai*. Tačiau jie sako vieną, o daro – priešingai. Nu tu pagalvok, jeigu kitaip mąstančius *nugalabija*...“ [gr.6]

Šie pavyzdžiai leidžia teigti, kad buvo sakoma ne tik tai, ką aš ar *jie* norėtų girdėti, bet ir tai, kas būtų ta korektiška, centro brėžiama politinė linija. Stiprų valdžios spaudimą dėl „turėjimo susitaikyti“ [gr.4] bei žemiausiojo lygmens kontrolę įrodo ir oficialiuose dokumentuose deklaruojamas išsivysčiusios šalies įvaizdis, jos progresyvumas, geras valdymas,⁴⁹ apie kurį sutartinai kalbėjo ir kaimo žmonės (žr. *Lentelė 2*). Įdomu pasirodė tai, kad „susitaikiusių“ visuomenių gyvenimo „tikrovė“, kurią pristato valdžia („Nesugalvokit steigti našlaityno, nes pas mus šalyje našlaičių nėra“; –valdžios pareigūnas“ [gr.6]) vietiniai jaučiasi įpareigoti kartoti visuomet, net ir tada, kai buvo užklausti apie vidinius kaimo bendruomenės santykius, pačių saugumą:

⁴⁹Nacionalinė vienybės ir susitaikymo komisija, xiii, xix, 2-5,9, 53, 81, 104

„Susitaikymas šioje bendruomenėje tikrai vyksta. Mes nejaučiame etninių skirčių, nes mes visi *ruandiečiai*. <“> Taip pat aš žinau, jog šiame kaime gyvena tiek aukos, tiek tie, kurie vykdė genocidą, tačiau nebėra jokios atskirties tarp mūsų, nes žmonės buvo *mokomi atleisti* ir gyventi *harmonijoje* bei siekti bendros ir geresnės ateities“ [gr.4]

Sužinojus, jog Mushos kaimas taip pat susidūrė su buvusių nusikaltėlių, grįžusių iš kalinimo įstaigų, reintegracijos procesais, *focus* grupės dalyviai buvo skatinami aptarti: ar jie jaučiasi saugūs kaime, ar pasitiki tais, kurie kadais prisidėjo prie genocido įvykių? Po apmąstymų pauzės, šie prasitarė, jog:

„Stengiamės negalvoti apie žudikus, kurie gyvena kaime, nes tada juos laikytume blogiukais, o mes – *ruandiečiai*. Ir šiaip, nesinori galvoti, tai nesigilinau ir neklausiau.; Mes *visi lygūs ir vienodi*.“ [gr.1]

Tai parodo, kad žmonės yra nuolankūs ir linkę prisitaikyti prie esamų susitaikymo formų, o dėl nuolatinės sekimo baimės, jaučiasi suvaržyti ir nėra laisvi išsipasakoti apie savo gyvenimą, nerimus ar šalyje egzistuojančias atskirtis. Paprastų žmonių gyvenimą kaime, anot užsieniečių, kažkada buvo apskritai draudžiama transliuoti:

„Prisimenu, kaip bijojome 2008 m. net kamerą įsivežti į šalį, apsaugos darbuotojai tikrino oro uoste. Prasinešėm, bet dalies medžiagos vis tiek negalėjome naudoti viešai, norėdami nepakenkti vietiniams“. [gr.6]

Apibendrinant būtų galima teigti, jog ištyrus Mushos kaimo bendruomenę buvo įsitikinta, kad joje veikia susitaikymo modelis, kuris sistemingai atsikartoja per kelias kartas. Šis modelis yra nuleistas *iš viršaus*, nes atspindi centrinės valdžios deklaruojamas vertybes ir pasižymi vartojamu susitaikymo žodynu. Todėl gyventojai, kurie supranta susitaikymą taip, kaip valdžia nori bei jaučiasi silpnesni ir priklausomi, nebando jo kvestionuoti ir neieško alternatyvių šio proceso aiškinimo būdų. Galiausiai, jie jaučiasi sekami, įbauginti ir *iš aukščiau* kontroliuojami. Gautiems rezultatams antrino ir tarptautinės bendruomenės Mushoje atstovai, kurie teigia, jog atskirtis tarp to, kas teigiama viešajame susitaikymo diskurse ir tarp to, kaip čia susitaikymą jaučia žmonės - tikrai didžiulė:

„Etninė skirti yra jų širdyse, bet apie tai irgi negalima viešai kalbėti. Ir tu tik nekalbėk su jais apie tai. Nors jie oficialiai sako, kad mes visi esame lygūs, bet tai tik gražūs žodžiai. Visi tie, kurie nesišypso, - tie engiami. Todėl ir rinkimų rezultatai: aktyvumas – 98%.... Tie, kurie nesmirda, turi pinigų – tik tie gali būti mieste, o kitus... Bet oficialiai čia „Afrikos Singapūras““. [gr.6]

4.2. Mažiausiame šalies vienetė vykstančių susitaikymo iniciatyvų vertinimas

4.2.1. Bendruomenės išskirtos susitaikymo iniciatyvos jų analizė bei (ne)egzistuojantis ryšys su valdžios vykdoma nacionaline sutaikinimo politika

Atlikus etnografinio pobūdžio lauko tyrimą ir išanalizavus surinktus duomenis buvo išsiaiškinta, kaip mažiausiame šalies vienetė suvokiamas susitaikymas. Interviu metu atsiskleidus, jog individualiame lygmenyje gajus valdžios deklaruojamas giluminio susitaikymo apibrėžimas, yra svarbu suprasti ne tik priemones, bet ir būdus, kuriuos pasitelkia šalies politikai. Taip pat svarbu išsiaiškinti, kokias formas susitaikymui pasiekti įvardija bei taiko (jeigu taiko) patys gyventojai. Galiausiai, kaip jie projektuoja galutinius susitaikymo veiklų rezultatus. Norint ištirti vietos lygmens atsistatymo praktikas post-genocidiniu laikotarpiu, su tenykščiais žmonėmis buvo kalbama apie kasdienį gyvenimą, darbus, laisvalaikio veiklas.

Lauko tyrimo metu pastebėtas Mushos kaimo žmonių darbštumas, veiklumas, praktikų ir projektų gausa, o norint įvertinti pastarųjų efektyvumą iš bendruomenės perspektyvos, informantų buvo paprašyta papasakoti apie, jų nuomone, svarbiausias praktikas, veikėjus, kurie daro poveikį tarpusavio santykiams, integracijai. Pagrindinės informantų atsakymuose pasikartojusios iniciatyvos pateikiamos 1.1. stulpelyje (žr. *Lentelė 3*). Tuo tarpu tos, apie kurias buvo užsimenama tik bendram kontekstui ir gyvenimui pristatyti, pateikiamos 1.2. stulpelyje. Be to, šiai grafai priskirtos lauko tyrimo metu pastebėtos ar atsitiktinai surastos iniciatyvos, kurios, stebėtojo iš šalies nuomone, yra vertos dėmesio, tačiau nebuvo informantų paminėtos. Apie didžiąją dalį jų daugiau rašoma šio skyriaus 4.2.2 ir 4.2.3 dalyse.

1.1. Iniciatyvos, kurias žmonės priskiria susitaikymui	1.2. Iniciatyvos, kurių žmonės nepriskiria prie susitaikymo
1. <i>Umuganda</i> - nacionalinė tvarkymosi diena ir atskiros ugdymo įstaigų „Švaros dienos“ [V ⁵⁰ ir L]	1. Nuotolinis paramos fondas švietimui [L ir T]
2. Kassavaitiniai susirinkimai su vietos lyderiu/seniūnu [V]	2. Bažnytinės/religinės veiklos ir tradicijos [L]
3. <i>Gecaca</i> [V]	3. Infrastruktūrinis geriamojo vandens objektas [L ir T]
4. Susitikimai su kviestiniais centrinės valdžios ar kaimo lyderiais [V]	4. Bendruomenės namai valstybinėje mokykloje ir kaime [V ir L]
5. Privačios ugdymo įstaigos šventės [L]	5. Kultūrinės bendruomenės veiklos [L]
6. AERG asociacija ir anti-genocido klubas [V]	6. Skautų veikla [T ir L]
7. Valstybinis 100 dienų gedulas ir genocido aukoms pagerbti skirta atminimo naktis [V ir L]	7. Tarptautinės pagalbos agentūros CAFOD iniciatyvos [T]
	8. REAP organizacija [T]
	9. Kaime veikiantis <i>St. Laurent</i> privatus darželis [L]

Lentelė 3: Iniciatyvos Mushos kaime, sudaryta autorės

⁵⁰ Siekiant turėti kuo pilnesnį iš viršaus ar iš apačios kylančių iniciatyvų vaizdą, įvedamas papildomas žymėjimas: „V“ - valstybinė; „L“ - lokali; „T“ - tarptautinė.

Ko gero, svarbiausias aspektas, kuris pirmasis krenta į akis – tai, jog žmonių akcentuojamose iniciatyvose 6 iš 7 atvejų yra iš valdžios ateinantys ir vietos lygmenyje palaikomi mechanizmai. Iš lentelės galime matyti, kad dvi praktikos (žr. *Lentelė 3, 1.1. nr.1.;7*) yra daugiau ar mažiau papildytos lokaliomis tradicijomis, todėl šiandien vyksta ne tik pagal valdžios planą, bet ir ugdymo įstaigų darbuotojų ar moksleivių asmenine iniciatyva. Kaip pavyzdžiui, privačioje mokykloje ir „Jaunimo sodyboje“ kiekvieną trečiadienį vykstančios visuotinės „Švaros dienos“, o tuo tarpu valstybinėje mokykloje vaikai skatinami bendrai tvarkytis „bent du kartus per savaitę“ [gr.2]. Panašiai su valstybinėmis gedulo akcijomis. Viena vertus, sunku būtų nuginčyti faktą, kad atminimas ir įvairios jo formos, apie kurias pasakojo informantai, yra tikrai nuoširdžios. Skaudžius praeities įvykius išgyvenusių žmonių pasakojimai bei ne vienas susigraudinęs informantas įrodo, jog egzistuoja stiprus iš vidaus kylantis noras atminti ir pagerbti. Nors daliai žmonių buvo tikrai sunku pradėti kalbėti „<“> bet žinai, aš nenoriu dalintis savo istorija. Ne. Aš nenoriu ten grįžti“ [gr.4], kartais net neprašyti jie nusprendavo patys pasidalinti įvykių nuotraukomis, atsiminimais bei pasakojimais apie jų atminties dienos tradicijas. Kita vertus, net ir jautriausių pokalbių metu buvo galima pastebėti *turėjimo* dalyvauti kaip savotiškos prievolės, nuleidžiamos iš *aukščiau*, aspektą:

„Dažniausiai gedulo diena yra nustatoma nacionaliniu mastu, kada visi žmonės įtraukiami. Tai balandžio 7, kur kiekvienas **turi** dalyvauti. O paskui kiekviena institucija pasirenka savo dienas, yra prašymas, gal net reikalavimas, kad visi **būtų įtraukti** ir dalyvautų. Čia per visą naktį deginami laužai ir dalinamasi savo asmeninėmis istorijomis. Tada leidžiami vainikai į ežerą.“ [gr.2]

Galiausiai, apžvelgus likusias 1.1.stulpelio praktikas bei suvokus, jog gautas rezultatas rodo, kad net 90% žmonių įvardintų iniciatyvų yra iš valdžios ateinančios, atsirado svaresnis pagrindas manyti, jog susitaikymo iniciatyvos ir jomis sukuriamas savanoriško visuotinumų šalyje įvaizdis – tai dar vienas valdžios instrumentas saviems politiniams interesams ir įtakai skleisti:

„Visa šalis tą daro. Valdžia ragina žmonės, sakydama, kad jie **turi** eiti ir **įsitraukti** į tuos pokalbius, kurie jiems **priklauso** ir kur jie **turi** būti. Jie teigia: „Mes žinom, jog kiekvienas iš jūsų buvote blogose sąlygose, bet jūs **negalite** to pamiršti. Prašau, nepamirškite. Jūs **turite** ateiti ten“;- štai ką valdžia sako.“[gr.4]

Pirmiausia, spėjimą, jog vietos lygmenyje dominuoja ne tik centro formuojamas susitaikymo apibrėžimas, bet ir jo vykdymo būdai, sukėlė užfiksuota sistemingai atsikartojanti argumentacija informantų atsakymuose. Lauko tyrimo metu domėtasi, kokie būdai jiems atrodo tinkamiausi susitaikymui pasiekti. Išvelgtas įdomus ir dėmesio vertas panašumas: jeigu 4.1. dalyje informantai naudojo panašius žodžius susitaikymui apibrėžti, tai prakalbus apie veiklas, didžioji dalis jų taip pat atsikartojė. Dominavo „tinkamiausios“ praktikos, kurios, žmonių manymu, jiems „padeda sugyventi, judėti toliau, užtikrinti *bendrybę, vienybę*“ [gr.1], o „dėka susitaikymo programų, įtraukiami ir

dalyvauja visi bendruomenės nariai, nes esame kaip *vienis - ruandiečiai*“ [gr.4]. Tokie ir panašūs atsakymai parodė, jog vietinių paminėtos iniciatyvos, jų įgyvendinimo būdai ir norimi pasiekti tikslai pilnai atitinka valdžios piešiamą susitaikymo kelio paveikslą.⁵¹

Nemažiau svarbu ir tai, jog dalis informantų paminėjo kaimo susirinkimų iniciatyvą kaip vienodai reikalingą (žr. *Lentelė 3, 1.1. nr. 2*). Tai leistų manyti, jog tokie susitikimai yra svarbūs gyventojams, nes jie puikiai išmanė susirinkimų struktūrą, tikslus [gr.4]. Buvo akcentuojama seniūno/kaimo lyderio institucija, jos rinkimų proceso reikšmė. Žmonės priskyrė jam svarbaus informacijos iš centro transliuotojo ir bendruomeniškų veiklų iniciatoriaus vaidmenį. [gr.7] Tačiau paaiškęjus, jog provincijų, kaimų lyderiai paskiriami valdžios bei patikrinus valdžios institucijų dokumentus, įsitikinta, jog ne vieną kartą paminėti kaimo žmonių susirinkimai, dar kartą sistemingai atliepinėjo nacionalinio susitaikymo institucijų pateikiamus duomenis, kuriuose akcentuojamos lyderystės kaimuose poreikis, bendri susirinkimai, reguliarūs debetai. Prie oficialiuose dokumentuose įvardintų pastangų susitaikymo procesui pasiekti, priskiriamas ir švietimas⁵². Todėl nuspręsta patikrinti informaciją, kuri pateikiama mokykliniuose vadovėliuose. Rezultatai privertė susimąstyti: pareiga dalyvauti apibrėžiama beveik identiškais valdžios ir kaimo žmonių vartojamomis argumentacijomis: „<“> kiekvienas žmogus **turi pilnai įsitraukti ir dalyvauti** visuose **valdžios projektuose** provincijoje; <“> mes turime dalyvauti **susitikimuose**, kurie yra sušaukiami provincijos **lyderių**.“⁵³

Dar vienas svarbus aspektas, pagrindžiantis valstybinių praktikų kaip teisingiausių supratimą – *gecaca*, kurią prisiminė nemaža dalis informantų. Vos tik užsiminus apie susitaikymą bendruomenėse, jie savo atsakymą pradėdavo nuo *gecaca* pavyzdžio. Nuostabą kėlė tai, jog nebeegzistuojančią praktiką kai kurie žmonės vis dar prisiminė ir vertino palyginti teigiamai, minėdami, jog „teismų ant žolės“ atvejis buvo sėkmingas, nes unikalus ir vienetinis, o galiausiai, leidžiantis žmonėms susėsti ir papasakoti, ką jaučia širdyse [gr.3]. Tuo tarpu, niekas neišsakė aštrios kritikos, pastarąją buvo galima identifikuoti tik iš nedrąsių gūžčiojimų ar linkčiojimų. Suprasti, kodėl žmonių atmintyje vis dar nostalgiškai gyvos *gecaca* principų vykstančios diskusijų praktikos, vėlgi padėjo mokykliniai vadovėliai. Šį kartą taip pat rasti juose dominuojantys *gecaca* procesų momentai.⁵⁴ Kaip pavyzdžiui, akivaizdžiai atvaizduojamos sėdinčių ant žolės ir debatujančių, problemas sprendžiančių provincijos žmonių iliustracija.⁵⁵

⁵¹Nacionalinė vienybės ir susitaikymo komisija, xii, xv-xvi

⁵²Ten pat, xx, 119-120

⁵³Mark Habineza, Emmanuel Kabanda, Cephas Kamati, *Our Lives Today*. Social studies 5, Oxford, 28-29

⁵⁴Emmanuel Bamusananire, Joseph Byiringiro, Augustine Munyakazi, Johnson Ntagaramba, *Primary Social Studies Pupil's book 4*. Kigali: Macmillan Rwanda, 2006, 62-64

⁵⁵Habineza, Kabanda, Kamati, 29

Šiame kontekste atsiduria ir informantų, ypač jaunimo, minima anti-genocido klubo veikla. Sudalyvavus dviejuose užsiėmimuose pastebėta, jog klubas, lygiai taip pat kaip ir kaimo lygmens susitikimai ar istorinės *gecaca* praktikos, funkcionuoja pagal valdžios sukurta susitaikymo politikos įgyvendinimo planą ir jame numatytus principus:

„Aš nežinau, nes kiekvieną kartą valdžia duoda specialų kursą, specialią temą, kuria reikia diskutuoti, tai mes laukiame jos. Tema yra duodama pagal apskritį.“ [gr.3]

Šių susitikimų metu pavyko užfiksuoti įdomų aspektą. Mokinių atliekamose dainose ir skanduotėse girdėtos frazės: „mes vieningi“, „stiprūs kartu“ „tai nepasikartos“ „padidinti pasitikėjimą“ [gr.1]. Moksleiviai kartojo asociacijos siekį („Atminti“; „Siekti geresnio gyvenimo“; „Išvengti“) užrašytą ant pagrindinio AERG ženklo, kuris pastebėtas mokyklos kieme bei tai, kas viešinama organizacijos internetiniame puslapyje ar socialiniuose tinkluose. Nusprendus patikrinti pastarųjų turinį, buvo aptiktas naudojamas nacionalinės susitaikymo politikos žodynas: *atleidimas, ruandiečiai, atminimas, susitaikymas, prevencija*⁵⁶.

Visi šie pavyzdžiai rodo, jog dominuojančios valdžios iniciatyvos yra pateikiamos kaip geriausius susitaikymo rezultatus atnešančios ir efektyviausios, todėl žmonės net nedrįsta jų kvestionuoti. Tokiu būdu valdžios kontrolė pereina į labai kasdienį, o kartais, ir asmeninio gyvenimo lygmenį, kuriame žmonės net savo namų, uždaro kabineto aplinkoje nesijaučia saugūs aiškiau sukritikavę valdžios prievartinį mechanizmą. Išgirsta nuomonė buvo labai neapibrėžta ir neutrali: „Anti–genocido klubas - tai tarsi susitaikymas. Nors... jie neturi plano šio klubo veiklai, bet daro kažką, organizuoja renginius“ [gr.4]. Nemažiau įdomu tai, jog interviu su tiesiogiai kritikos neišsakančiais gyventojais metu, galima jausti dėl baimės neišsakytą nepasitenkinimą. Prakalbus apie pasitikėjimą nacionalinių institucijų duomenimis, daug dažniau matyta šypsena, fiksuotas žvilgsnio slėpimas nei konkretus atsakymas. [gr.1] Negana to, pokalbių metu išaiškėjo, jog dalyvavimas valdžios iniciatyvose nėra visiškai savanoriškas, o greičiau, priverstinis, sankcionuojamas ir remiamas neoficialiu principu – neprivaloma, bet būtina. Tačiau kaip teigia vietiniai:

„Nėra kito pasirinkimo, kaip tik dalyvauti. <“> na, už nedalyvavimą nieko naujo nebus... jeigu nedalyvauji, tau jie skirs 5000 (aut. *Ruandos frankų*) baudą. O mūsų šeimos namuose laukia, privačios mokyklos kainuoja. Šitą žinau, nes savo vaiką ten vežu. Bet norisi kokybiško mokslo, nes kaimo mokykloje labai daug vaikų klasėje, pati gi supranti...<“> užsidirbti tiek pinigų, kiek reikia, sunku.“ [gr.7]

⁵⁶AERG socialinio tinklo „Twitter“ profilio įrašai, 2020 balandžio 28, 2020 balandžio 25, 2020 balandžio 29; AERG „Who are we“. <<https://aerg.org.rw/>>[Žiūrėta 2020 04 30]

Visiškai kitokį, kritinį požiūrį galima išgirsti pasikalbėjus su tarptautinės bendruomenės atstovais Mushoje. Tikėtina, jog pastarieji jaučiasi saugiau dėl savo statuso, todėl labai aiškiai pabrėžia kontrolės mechanizmo susitaikymo iniciatyvose apraiškas:

„Taigi žmones reikia įtikinti, kad tikrai taip yra, kad tai yra gerai <...> jie mokina, diegia. Arba „demokratiški“ rinkimai. Kiekvienas turi eiti ir dar susimokėti. Todėl pagal įstatymą galima daug ką padaryti ir tai pateisinti. Kaip Kristų nužudė? Pagal įstatymą. Taip ir čia...“ [gr.6]

Tokie ir panašūs atsakymai iš esmės supriešino ir atskyrė nacionalinį susitaikymo įvaizdį, kuriame deklaruojama, kad žmonės nėra verčiami įsitraukti į susitaikymo praktikas, nes jos savanoriškos⁵⁷ ir vietos gyvenimą, kur norėdami jaustis saugiai ir išvengti problemų, žmonės linkę išlikti neutralūs, nesiūlyti alternatyvių idėjų ir geriau viešai teigti, kad „viskas čia gerai“ [gr.8]. Tai leidžia konstatuoti faktą, jog šalyje egzistuoja oficialiai neafišuojamos dvi tikrovės - centro ir regiono. Tikrovės, kuriose vietinių tarpusavio pajuokavimas: „Jeigu kelias blogas – tai reiškia, kad čia Prezidentas nevažiuoja“ [gr.4], įgauna dar daugiau viešai nematomų prasmų ir nuoskaudų.

4.2.2. Autorės išskirtos susitaikymo iniciatyvos

Lauko tyrimo duomenys rodo, jog be minėtų valstybinių mechanizmų, Mushos kaime vyksta žymiai daugiau veiklų, įvairaus pobūdžio lokalių ir tarptautinių projektų. (žr. *Lentelė 3, 1.2.*) Tiesa, daugelis jų nebuvo įvardinti, o likusieji informantų atsakymuose minėti tik epizodiškai. Ne ką mažiau įdomu tai, kad pasiteiravus apie konkrečias veiklas bei parodymus suinteresuotumą sužinoti kuo daugiau, gyventojai apie jas nesivaržydavo papasakoti, tačiau savo atsakymuose aiškiai priskirdavo joms eilinių ir niekuo neišsiskiriančių iniciatyvų statusą. Paskutiniame šios dalies skyriuje autorė, pasitelkdama teorinėje dalyje apsibrėžtą susitaikymą ir jam būdingus supaprastintus teorinius kriterijus, pateiks savo vertinimą.

Suvokus, jog dalis teorinėje dalyje išsikeltų kriterijų nebetinka, kai kuriuos iš jų teko atmesti. Tai padaryta supratus, jog jie objektyviai neatskleis žemiausiame lygmenyje vykstančio susitaikymo realybės dėl specifinio šalies konteksto, kuriame centrinė valdžia diegia teoriškai tvarkingą giluminio susitaikymo apibrėžimą. Kita dalis buvo autorės modifikuota pagal stebėjimo metu užsirašytus komentarus. Tikėtina, jog stebėtojo iš šalies sudarytas vertinimas padės kuo tiksliau iširti, kas padeda visuomenei sugyventi bei ar egzistuoja efektyvaus susitaikymo apraiškos. Todėl svarbiausi susitaikymo iniciatyvos kriterijai bus šie:

⁵⁷ Nacionalinė vienybės ir susitaikymo komisija, 27

- 1) **pozityvūs, pasitikėjimu ir nuoširdžiu rūpesčiu, savitarpio pagalba grįsti santykiai;**
- 2) **visų pusių vienodas ne tik į(si)traukimas, bet ir dalyvavimas veiklų, jų tikslų, strategijos, plano rašymo procesuose;**

Susitaikymo efektyvumo vertinimas priklausys nuo:

- 1) ne tik *iš viršaus į apačią*, bet ir *iš apačios į viršų* kryptių bendros sąveikos ir abipusės naudos;
- 2) kuo didesnės ne tik dalyvių, bet ir veiklų įvairovės, naujumo, kaitos egzistavimo;
- 3) **noro veikti ir judėti link bendros šio kaimo ateities.**

Remiantis šiais kriterijais, žemiau pristatomos tyrėjos atrinktos lokaliai vykstančios ir susitaikymui tinkančios iniciatyvos:

1. Nuotolinis paramos fondas švietimui
2. Skautų veikla
3. Infrastruktūrinis geriamojo vandens objektas
4. Kultūrinės bendruomenės veiklos
5. *St. Laurent* privatus kaimo darželis
6. *Umuganda* - nacionalinė tvarkymosi diena ir atskiros ugdymo įstaigų „Švaros dienos“
7. Bažnytinės/religinės veiklos ir tradicijos

4.2.3. Autorės išskirtų iniciatyvų analizė ir įvertinimas

Atrinkus iniciatyvas, lieka jas įvertinti pasitelkiant stebėtojo iš šalies perspektyvą. Tam bus pasiremta penkiais šios šalies susitaikymo specifikai labiausiai tinkančiais kriterijais. Trumpos analizės pabaigoje bus pateiktas autorės įvertinimas, kai iniciatyva: a) prisideda prie susitaikymo (*išpildyti 4 kriterijai ir/arba daugiau*); b) iš dalies prisideda (*išpildyti 3 kriterijai*); c) neprisideda (*išpildyti mažiau nei 3 kriterijai*).

Nuotolinis paramos fondas švietimui

Pirmasis ir turbūt svarbiausias šios iniciatyvos aspektas yra tai, jog nepaisant to, kad ji yra nuo tarptautinės bendruomenės partnerių priklausoma (teoretikai pastarųjų indėlį išskiria kaip reikšmingą aspektą palaikant, tarpininkaujant susitaikymo programose⁵⁸), pagrindinė varomoji jėga ateina iš

⁵⁸ Bloomfield, Barnes, Huyse, 23

veiklių vietos gyventojų, kitaip tariant – iš apačios. Nustatyta, jog esminiai principai, kuriais remiasi iniciatyvos sumanytojai - tai bendradarbiavimas ir pagalba, sudarant sąlygas visuomenės atsistatymui ir galimybei mokytis. Informantų teigimu, tai kol kas sėkmingiausias būdas išpildyti tiek tarptautiniu mastu vyraujančią švietimo, kuris turėtų būti prieinamas visiems, siekį [gr.6], tiek nacionalinį šalies tikslą [gr.4]: užtikrinti kiekvieno vaiko teisę ir pareigą į švietimą.⁵⁹ Tad nauda – abipusė.

Antra, iniciatyva aiškiai apima didele veiklų įvairovę, nuo pirminio tikslo - vaikų išleidimo į mokyklą iki vis naujų iniciatyvų, kurios vykdomos už papildomas partnerių lėšas („<“> dabar sodyboje statomos naujos patalpos vaikams, gimusiems kalėjimuose, anksčiau suremontuota nemažai gyvenamųjų ir mokymuisi skirtų erdvių. Kitaip tariant, visada pastebimi čia vykstantys statybos ar kitokie darbai“ [gr.6]). Kiekvienais metais Mushoje besilankančių žmonių buvo klausama apie iniciatyvos rezultatus. Anot jų, matomas akivaizdus pokytis:

„Padėtis čia keičiasi į gerąją pusę. Remiamų šeimų gyvenimai tikrai keičiasi. Tą kartą sutikome sunkiai laukuose dirbantį vaiką, o dabar jis – tvarkingas, pasitempęs jaunuolis, turintis galimybę lankyti privačią mokyklą ir turėti geresnę ateitį.“ [gr.6]

Sužinota, jog su „Jaunimo sodybos“ administracija, kuri nuolat raportuoja apie situaciją kaime bei renka duomenis tarptautinės bendruomenės atstovams, vyksta nuolatinė komunikacija, planų, dokumentų ruošimas, mokymosi įstaigų ir rėmėjų paieška. Peržvelgus ataskaitas, kurias pateikia vietos darbuotojai, galima matyti, jog stengiamasi sistemingai pildyti ir nuolat atnaujinti duomenų bazę apie kiekvieno vaiko būklę, pasiekimus, veiklas, studijas, sveikatą.⁶⁰ Lauko tyrimo metu pastebėta, jog mikro lygmenyje inicijuojamas susitaikymui svarbus – tiesioginis kontaktas⁶¹ tarp kaime gyvenančių šeimų (pastarosios su pasitikėjimu įsileidžia atvykstančius į namus), „Jaunimo sodybos“ darbuotojų ir tarptautinės bendruomenės narių. Tai leidžia teigti, jog Mushos gyventojai yra ypač suinteresuoti kuo efektyvesne šio projekto veikla ateityje, stengdamiesi užtikrinti nuoširdų, išsamų ir sąžiningą grįžtamąjį ryšį. Todėl iniciatyva prisideda prie susitaikymo.

Skautų veikla

Pokalbio su tarptautinės bendruomenės šiame kaime atstovais sužinota, jog „Jaunimo sodybos“ šaknys remiasi į vaikų skautų pilietinio, šviečiamojo pobūdžio veiklas [gr.6]. Nagrinėjant kelių informantų socialinių tinklų profilius, kurie ir buvo pagrindinis šaltinis, patvirtinęs apie čia veikiantį skautų klubą, pastebėta, jog ši neformali jaunimo iniciatyva turi ganėtinai aiškią struktūrą, misiją ir

⁵⁹ Ruandos Respublikos Konstitucija, 2003 liepos 4d., 24-25;29

⁶⁰ Y mokyklos mokytojų tarybos vadovės pateikta pažymių išsklotinė ir atestatas, įrodantis mokyklos baigimą, apie X mokinį, 2014 10 24; taip pat peržvelgtos 2016 12 17– 2020 03 05 laikotarpio ataskaitos apie tolimesnes X mokinio studijas

⁶¹ Skarr, 66-67

vizija. Viena vertus, jos remiasi į pasaulinės skautų organizacijos pamatus, kita vertus, yra inicijuojamos ir kuriamos pačių žmonių, nes akcentuoja problemų sprendimą ir susitaikymui svarbių santykių kaimynystėje gerinimą. Visuotinai sudaroma ir oficialiai pateikiama organizacijos darbotvarkė vienokiu ar kitokiu būdu paliečia ir įtraukia visus šios ir kitų bendruomenių gyventojus.⁶² Savanoriškai vykdomos šaliai ir jos piliečiams naudingos veiklos, tokios kaip: bendruomeniniai, ūkiniai darbai, ligonių lankymas, labdaros ir pagalbos skurstantiems akcijos [gr.4]. Taip pat vyksta kultūriniai mainai, teorinės ir praktinės diskusijos apie taiką, konfliktų valdymą, kuriuos dažnai kiti tyrėjai įvardija kaip viena pagrindinių priemonių susitaikymui žemiausiame lygmenyje įgyvendinti.⁶³ Tokio tipo veiklos, ypač, kai jos papildomos aktyvaus laisvalaikio užsiėmimais, sukuria sąlygas tarpgrupiniam suartėjimui, natūraliam išsikalbėjimui, skatinant daugiau laiko praleisti kartu. Jų metu žmonės, niekieno neverčiami, gali laisvai dalintis savo emocijomis bei mainais jausti kito empatiją, palaikymą ir tarpusavio supratimą, tokiu būdu prisidedant prie socialinio kapitalo atkūrimo ir stiprinimo, kuris yra neišvengiamai svarbus susitaikymui.⁶⁴

Be viso to, bendradarbiaujant su Ruandos valdžios institucijomis ir JT, yra vystomi lyčių lygybės, žmonių teisių ir šviečiamojo pobūdžio vietos bendruomenėse projektai.⁶⁵ Tai suponuoja, jog tokio tipo asociacija yra palaikoma valdžios atstovų, o tai atitinka vieną iš mūsų efektyvaus susitaikymo sąlygų - dviejų krypčių sąveiką ir abipusiai kuriamą naudą. Tiesa, siekiant įsitikinti, ar tai nėra nuo valdžios priklausomas instrumentas, suteikiantis jos atstovams dar vieną platformą skleisti visuotinio susitaikymo naratyvą, buvo patikrintas organizacijos komunikacijoje naudojamas oficialusis diskursas. Pasitelkus raktinius žodžius (*ruandiečiai, atleidimas, susitaikymas, tiesa, genocidas tutsi, hutu*) ir trumpai peržvelgus *Ruandos skautų asociacijos* (angl. *Rwanda Scouts Association*) oficialių socialinių tinklų *Facebook*, *Twitter* paskyras bei internetinį puslapį pastebėta, jog internetiniame žodyne šių žodžių beveik nėra, o kai vartojami, jie neapibrėžia organizacijos pagrindinių tikslų ar svarbiausių veiklų. Tai leidžia teigti, jog tai iš pačių žmonių kylanti veikla, siekianti įtraukti plačiąją pilietinę visuomenę, tuo pat metu bendradarbiaujant su valdžios institucijomis, kaimyninėmis valstybėmis bei tarptautine bendruomene. Todėl iniciatyva prisideda prie susitaikymo.

⁶² Rwanda Scouts Association „About Us“ .<<http://www.rwandascout.org/>> [Žiūrėta 2020 04 30]

⁶³ Lederach, 38-46; 52-55

⁶⁴ Staub, *Genocide and Mass Killing*, 376; Rettig, 44-46

⁶⁵ Gr.4 atstovo įrašai iš socialinio tinklo „Facebook“, 2019 liepos 2 d.; 2018 lapkričio 19 d.; 2018 vasario 22 d.; Rwanda Scouts Association įrašai socialiniame tinkle „Twitter“ 2020 vasario 22 d.; 2020 vasario 19; 2019 rugsėjo 19 d.

Infrastruktūrinis geriamojo vandens objektas

Iš pirmo žvilgsnio atrodo, jog šis grėžinys, kurio nepaminėjo nei vienas informantas, susitaikymo prasme nereikšmingas, tačiau kurį laiką stebint bendruomenę, buvo pastebėta, kad tai yra vienas svarbiausių infrastruktūrinių įrenginių, atsiradusių kaimo žmonių bendro darbo ir užsienio partnerių dėka. Supratus, jog nauda kaimui yra įvairiapusiška, nuspręsta išanalizuoti šį praktinio pobūdžio susitaikymo instrumentą. Svarbu tai, jog pats grėžinio atsiradimas palengvino vietinių kasdienį gyvenimą bei padidino visų įsitraukimą į bendrojo vartojimo ūkinių objektų statybos ir priežiūros darbus. Nors iniciatyva neturėjo susitaikymo kaip pirminio tikslo, remiantis ankstesniais akademiniiais darbais, tyrusiais žmonių gyvenimą vietos lygmeniu, galime matyti, jog kasdienės ūkinės veiklos, kuriose dalyvauja įvairių grupių atstovai, dažnai vaidina svarbų vaidmenį susitaikymo procesuose.⁶⁶ Kitų šalių bendruomenėse atlikti susitaikymo projektai ir jų rezultatų analizės parodo, jog skirtingų bendruomenės narių suvedimas visapusiškai naudingiems darbams, tokiems kaip: mokyklų atstatymas, kelių ar tiltų statybą yra reikšmingas, nes sukuria erdvę bendram dialogui prieš, per ir net po atliktų darbų, didina visų gyventojų kooperaciją, pasitikėjimą, harmoniją, o negana to, tai turi ir visus teigiamai paliečiančią ekonominę naudą.⁶⁷ Todėl galime teigti, kad šio grėžinio iniciatyva Mushos gyventojams leido ne tik įsirengti gyvybiškai svarbų objektą prisidedant prie žmonių ūkinės veiklos produktyvumo augimo, bet ir padėjo geriau susipažinti, neformaliai ir nevaržomai pasikalbėti bei planuoti ateities darbus.

Tiesa, reikia atkreipti dėmesį, jog tokio tipo veiklos iš dalies kertasi su valdžios paskirtų seniūnų organizuojamų susirinkimų darbotvarke, o tai gali pakenkti susitaikymo efektyvumui. Tačiau dėl informantų atsakymuose atsispindėjusio prievartos elemento („Visi privalo eiti, tai ir aš turiu (juokiasi).“ [gr.7]), suponuojančio, kad šios valdžios iniciatyvos nėra palankiai vertinamos, pastarosios nebuvo nagrinėjamos kaip susitaikymui tinkančios.⁶⁸ Kurį laiką pabendravus su vietiniais gyventojais, jie prasitarė, jog palaiko savanoriškas, laisva valia suorganizuotas diskusijas ir praktinius išsikeltų tikslų įgyvendinimo darbus:

„Matai, yra skirtingos bendruomenių iniciatyvos. Jeigu jos lygios, tai reiškia, jog tai ne atvyksta iš kažkur, o kyla iš jos (aut. visuomenės). Tai yra gerai inicijuoti. Jie susirenka, pavyzdžiui, antradienio vakare, kaimo kelyje, kiemuose gali matyti daug žmonių grupelių. Norint išspręsti problemas, jie imasi to per kiekvieną savanorišką įsitraukimą bei dalyvavimą“ [gr.4].

⁶⁶ Staub, et al. *Healing, reconciliation, forgiving and the prevention of violence after genocide or mass killing: An intervention and its experimental evaluation in Rwanda*. Journal of social and clinical psychology 24.3, 2005, 310

⁶⁷ Kelly McKone, *Reconciliation in Practice*. United States Institute of Peace Report, Washington, DC, 2015, 18-19

⁶⁸ Bloomfield, Barnes, Huyse, 12

Taigi, galime matyti, jog iš žmonių iniciatyvumo kylantys, savanorišku principu grindžiami bendri darbai ir savitarpio pagalba sutvirtinami santykiai, skatina sėkmingesnį vietinių žmonių judėjimą link „bendros ateities kartu“ kūrimo ir planavimo. Todėl iniciatyva prisideda prie susitaikymo.

Kultūrinės bendruomenės veiklos

Tyrimo metu kėlė nuostabą tai, jog bendruomenės, kuri iš esmės egzistuoja švietimo ar kitų su kultūra susijusių veiklų pagrindu, nariai beveik neužsiminė apie tokių iniciatyvų svarbą susitaikymui. Didžiausias kiekis informacijos buvo gautas uždavus klausimą: „Gal norėtumėte kažką pridurti?“ arba pokalbio metu specialiai suformuluotais klausimais, orientuotais į labai konkrečios kultūrinės veiklos paminėjimą. Pavyzdžiui, *focus* grupės dalyviai apie savo hobius ir talentus, rengiamas tarpgrupines sporto varžybas, talentų vakarus prakalbo tik diskusijai artėjant į pabaigą, manydami, jog esą tai buvo ne taip reikšminga kaip kalbėti genocido ir susitaikymo tematikomis [gr.1]. Tačiau man, kaip stebėtoju iš šono, pasirodė, jog ugdymo įstaigose vykstantys bendrojo lavinimo procesai bei juos papildančios užklausinės veiklos yra neabejotinai reikšmingi pozityvių santykių testinimui, pasitikėjimo, nuoširdžios bendrystės ir tarpusavio susitaikymo dvasios didinimui. Remiantis kitų autorių tyrimais, galima matyti, jog bendros sportinės, kūrybinės veiklos, gyvi pasirodymai, kurie apjungia skirtingas grupes - tai dažnai naudojama susitaikymo projektų strategija. Veiklos net tik padeda naikinti stereotipus, skatinti toleranciją, vienas kito supratingumą, įsiklausymą ar pagarbą, bet ir tampa puikia proga susiburti visiems bendruomenės nariams bei prisidėti prie vidinių švenčių, tradicijų kūrimo.⁶⁹ Kitų autorių darbuose, analizuojančiuose kasdienius bendruomenės gyvenimo ritualus, menines veiklas, pastebėta, jog, pavyzdžiui, teatro praktikos, kurių metu atvirai dalintasi idėjomis, ne tik suartino bendruomenės narius, bet ir sustiprino susitaikymo procesui svarbų tarpgrupinį kontaktą.⁷⁰ Stebint nuotaikingus Mushos jaunimo kurtus muzikinius, tradicinių šokių pasirodymus bei išanalizavus vaikų piešinius, atsiskleidė, jog dauguma vaikų „Jaunimo sodyboje“ jaučiasi gerai, yra drąsūs, mylimi, nuoširdūs, atviri, kontaktuojantys – tai atskleidžia plačiai vaizduojamos jų piešiamų žmonių rankos, pasirinktos spalvos.⁷¹ Šiems pastebėjimams iš esmės antrina ir vyresnių informantų atsakymai, kuriuose jaučiamas skirtingas kartas vienijantis dėkingumas, stiprus ryšys ir noras „grąžinti ateičiai tai, ką man kažkada

⁶⁹McKone, 16-18

⁷⁰Ananda Breed, *Performing reconciliation in Rwanda*. Peace Review: A Journal of Social Justice 18.4, 2006; Ananda Breed, *Performing the nation: Theatre in post-genocide Rwanda*. The Drama Review 52.1, 2008

⁷¹Piešiniai aptarti ekspertinio interviu su psichologe Ž. Gyliene metu, remiantis A. Vengerio (2007) piešinių vertinimo metodika ir charakteristikomis

suteikė ši bendruomenė, todėl čia dirbu, padedu buities darbuose, su vaikais“ [gr.4]. „Įkūriau karate pradmenų būrelį, nes noriu kažką nuo savęs atiduoti ir atsidėkoti „Jaunimo sodybos“ steigėjui.“ [gr.2]

Galiausiai, šios veiklos – tai ne tik prasmingas ir įvairus laisvo laiko praleidimas, bet ir galimybė jaunimui teorines žinias papildyti praktinėmis. Jų metu ugdomas kūrybiškumas, visus įtraukiančio komandinio darbo įgūdžiai, problemų analizavimo, vieningai priimamų sprendimų kompetencijos. Pastarosios, kaip teigia Ruandos valdžia, yra itin svarbios ir abipusiai naudingos norint turėti jaunus ir kvalifikuotus žmones, kurie patenkintų ne tik šalies, bet ir regioninės, globalios darbo rinkos lūkesčius⁷². Todėl ši iniciatyva prisideda prie susitaikymo.

St. Laurent privatus kaimo darželis

Ši ganėtinai unikali, spontaniškai atsiradusi ir vienintelė visame kaime iniciatyva buvo surasta visiškai atsitiktinai stebint kaimo gyvenimo kasdienybę. Lyginant su kitais nagrinėjamais atvejais, norėtusi akcentuoti, jog darželio steigėja šešerius, o gal net ir daugiau metų užsiminėjo šia veikla visiškai savanoriškai, norėdama užtikrinti kokybišką ugdymo procesą Mushos kaimo bendruomenės mažiausiems vaikams. Darželyje vyksta ne tik ikimokyklinis ugdymo procesas, bet ir suteikiamos pagrindinės mokymosi priemonės, kurios nėra visoms šeimos vienodai prieinamos. Neretai lėšų, už kurias tėvai galėtų paruošti savo vaikus valstybinei mokyklai, neturėjimas lemia jų negalėjimą mokytis. [gr.6].

Ši veikla yra ne tik iš apačios į viršų kylančios iniciatyvos atvejis, bet ir puikus gerosios praktikos pavyzdys, kai žmogus, anksčiau dirbęs „Jaunimo sodyboje“, įgijęs patirties, išeina ja dalintis su kitais gyventojais. Negalima nepažymėti, kad tai greitai auganti ir progresuojanti bei pokyčių nebijanti veikla, neabejotinai, sulaukianti vietos žmonių palaikymo. Jie ne tik noriai ten veda savo vaikus, bet ir nuoširdžiai įsitraukia į ūkinius darželio pastatų ir aplinkos tvarkymo darbus, jo plėtros kūrimo planus. Tikėtina, jog netolimoje ateityje tai bus konkurencinga alternatyva valstybiniam kaimo darželiui.

Visgi, šis atvejis, bent jau kol kas neišpildo visų išsikeltų kriterijų, nes iniciatyva nesulaukia jokio palaikymo iš valdžios, o tai ne tik mažina jos kaip efektyvaus susitaikymo aspektą, bet ir ilgainiui gali didinti įtampas ir nesutarimus tarp valdžios paskirtų atstovų kaime ir vietos gyventojų. Tokiu atveju tikėtina, jog gali būti sutrukdyta šios iniciatyvos tolimesnė veikla, o kaime atsirasti tarpusavyje konfliktuojančios dvi interesų stovyklos. Todėl iniciatyva iš dalies prisideda prie susitaikymo.

⁷²Ruandos Respublikos Konstitucija,26; Republic of Rwanda Ministry of Education, *Competence based curriculum*, 3-4; 7-8; 24

Umuganda - nacionalinė tvarkymosi diena ir atskiros ugdymo įstaigų „Švaros dienos“

Nors nacionalinėje tvarkymosi dienoje dėl riboto laiko nepavyko sudalyvauti, beveik visi informantai užsiminė apie lokalias tvarkymosi akcijas. Įvertinus jų pasisakymus, buvo galima jausti iš esmės nesiskiriančią idėjinę ryšį su valstybine tvarkymosi akcija. Be to, buvo nesunku pastebėti švietimo įstaigose ar „Jaunimo sodyboje“ vykusias vietos lygmens talkas. Aiškiai galima matyti, jog centro iniciatyva tampa gerąja praktika, kurią vis labiau ir perima regioniniai vienetai. Valstybiniu mastu organizuojamai *Umuganda* akcijai, kuri atspindi valdžios susitaikymo politiką⁷³, bandyčiau pateikti alternatyvų šios tvarkymosi dienos ir gaunamos naudos, kuri čia abipusė, aiškinimą. Ugdymo įstaigų vadovai, bendruomenės aktyvistai ar aktyviai besireiškiantys kiti ne politiniai bendruomenės lyderiai (iš bendro rūpesčio aplinkai bei kasdienio poreikio prižiūrėti „Jaunimo sodybos“ ūkį), tvarkymosi dienų idėją puikiai įgyvendina „Švaros dienų“ pavidalu. Stebėjimo dalyvaujant metu pastebėta, jog tai mobilizuoja Mushos gyventojus judėti bendro gėrio link. Sukuriama erdvė, kurioje kviečiami dirbti visi, nepaisant nei įsitraukiančių dalyvių amžiaus, nei jų statuso ar patirties. Patys respondentai pateikia aiškinimą, jog tai ne tik visapusiškai naudingas, tačiau ir puikus būdas įtraukti ir sutelkti jaunimą vieningam tikslui [gr.2], juos skatinti rūpintis aplinka, būti budriais, [gr.8] išmokti ateičiai svarbios disciplinos [gr.4].

Neatmetama tai, jog dėl pirminės šios iniciatyvos kilmės priežasties, kuri yra *iš viršaus atėjusi*, vis dar sunku išmatuoti, ar tikrai visų žmonių įsitraukimas yra savanoriškas, nuoširdus ir iš vidaus kylantis. Nepaisant to, iniciatyva yra pakankamai vienakryptė veiklų bei pasiruošimo joms atžvilgiu. Pastebėta, jog kaimo gyventojai, kuriems šios talkos tapo jų įprastos dienvakšės dalimi, nėra reiklūs, todėl nesiekia esminių šios iniciatyvos pokyčių ar nekelia sudėtingų tikslų ateičiai. Visa tai mažina susitaikymo iniciatyvos efektyvumą. Taigi iniciatyva iš dalies prisideda prie susitaikymo.

Bažnytinės/religinės veiklos ir tradicijos

„Jaunimo sodyba“, kuri neatsiejama nuo krikščioniškų vertybių ir tradicijų bei neįsivaizduojama be čia dirbančių religinės bendruomenės atstovų, yra svarbus Mushos kaimo centras. Šios sakralinės iniciatyvos svarbą susitaikymui pagrindžia ne tik Ruandos kaip istoriškai religingos valstybės statusas, kur religinės bendruomenės atstovai dažnai tampa ir susitaikymo veiklų dalyviais⁷⁴,

⁷³ Nacionalinė vienybės ir susitaikymo komisija, 114

⁷⁴ Staub, et al. *Healing, reconciliation, forgiving and the prevention of violence after genocide or mass killing*; 310;313

bet ir akivaizdžiai pastebimas čia gyvenančių žmonių pozityvaus mąstymo išskirtinumas ir dvasinėmis vertybėmis praturtintas požiūris.

Stiprios religinės bendruomenės padėtas vertybinis ir pasitikėjimą, meilę tarp žmonių skatinantis pagrindas atsispindi net ir pačių mažiausiųjų vaikų „pasakojimuose“. Nemaža dalis jų savo piešiniuose pasirinko vaizduoti „Jaunimo sodyboje“ matomus pastatus, koplyčią. Ypač daug dėmesio skyrė vaismedžiams⁷⁵ ir gėlėms, kurios, pasak jų, „jie su seserimis vienuolėmis augina aplink koplyčią, o vėliau puošia jos vidų.“ [gr.5] Tyrimo metu buvo dalyvauta trečiadienio ir sekmadienio mišiose bei trijose pasiruošimo joms veiklose. Stebėjimo metu surinkti duomenys leidžia teigti, jog „Jaunimo sodybos“ koplyčia yra ne tik bažnytinių apeigų vieta, bet ir žmonių susibūrimo, pokalbių, švenčių bei meninė erdvė, kurioje jaučiama susitaikymui svarbi vienybė ir saviraiškos laisvė. Be to, tai puiki šviečiamojo pobūdžio įstaiga, nes pamokslai orientuoti į pilietiškumą, nuoširdžią pagalbą, veiklumą, atsiprašymą ir bendruomenę.⁷⁶ Ši institucija, nors ir neprivaloma lankytis, yra populiari ir ypač svarbi kiekvienam. Tą pagrindžia ir tai, jog kiekvienas stengiasi nevėluoti, o net ir skurdžiausiai gyvenantys šiomis dienomis pasipuošia, vaikams leidžiama įsisegti smulkius papuošimus, vainikus, kurie, pagal vidaus tvarkas, yra draudžiami.

Galiausiai, koplyčia atitinkamai sukuria vietą ne tik ateiti genocido aukoms, bet ir prisidėjusiems prie genocido vykdymo žmonėms (anot informantų, juos jie identifikuoja [gr.4] ir yra matę religinių apeigų metu [gr.6]). Tokiu būdu naikinami atskirties ar baimės visuomenėje elementai. Galiausiai, stebint stipriai religingą bendruomenę, manyčiau, jog būtent bažnytinių apeigų metu, žmonės ne tik natūraliausiai susipažįsta su akademikų akcentuojama atleidimo sąvoka, bet ir turi saugiausią sakralinę erdvę tarpusavio išsipasakojimams, natūraliam asmeniniam prisipažinimui, santykio su kitu sutvirtinimui.⁷⁷ Tai įrodo, jog neegzistuojant prievartos iš aukščiau mechanizmui, liepiančiam ruandiečiams sugyventi, gyventojai turi vidinį norą susiburti, telkiant visų grupių atstovus į savanoriškai vykstantį pokalbį.

Visgi, iniciatyva neturi bendruomeniškų diskusijų ir visuotinai kuriamos veiklos strategijos, nes didžiausią organizacinę atsakomybę prisiima religinės srities atstovai. Dėl taikomos bažnytinės kanonų teisės, eliminuojamas didesnės kaitos poreikis ar labiau nuo normų nukrypstantys kitų narių alternatyvūs pasiūlymai. Be to, pasigendama tikslų, kurie būtų orientuoti į tolimesnę kaimo ateitį ir

⁷⁵ „H-T-P testų metu savanoriškas pasirinkimas piešti vaismedį rodo tokią asmenybės savybę kaip rūpestingumas, o tai leistų daryti prielaidą, kad daugelis vaikų rūpinasi vieni kitais“; - psichologe Ž. Gyliene, remiantis A. Vengerio (2007) piešinių vertinimo metodika ir charakteristikomis

⁷⁶ „Jaunimo sodybos“ koplyčioje klausytų dviejų pamokslų santrauka [Dalyvauta 2020 01 15; 2020 01 18]

⁷⁷ Lederach, 26;30

ryškesnių *dvių krypčių* tarpusavio sąveikos apraiškų. Todėl ši iniciatyva iš dalies prisideda prie susitaikymo.

Apibendrinant teigtume, jog prie susitaikymo iniciatyvų žmonės dėl savo pačių saugumo priskyrė valdžios sugalvotas ir *iš viršaus į apačią* nuleistas bei žemiausiame lygmenyje palaikomas iniciatyvas, kurios daro „teisingo“ susitaikymo spaudimą. Valdžios susitaikymo politikai įgyjant vis daugiau reikšmės, galima stebėti ne tik plintančius galios išlaikymo instrumentus, bet ir didėjančią skirtį tarp šalies centro ir regionų realybės. Valdžios normalizuotos susitaikymo formos bei per jas kuriamas santykis su paprastais kaimo gyventojais sukuria aplinką, kurioje žmonės yra priverčiami ta „norma“ patikėti. Nepaisant to, jog autorės įvertintos iniciatyvos ne visur sutapo su tuo, ką įvardino bendruomenės gyventojai, vertinimo rezultatai leidžia teigti, jog Mushos kaime yra sėkmingų ir ganėtinai efektyvių susitaikymo iniciatyvų, kurios jiems padeda sugyventi, todėl galėtų tapti giluminio susitaikymo pagrindu.

IŠVADOS

Šiame darbe buvo siekiama išsiaiškinti, kaip žemiausiame šalies lygmenyje – bendruomenėje yra suvokiamas susitaikymas, kokios priemonės pasitelkiamos jam pasiekti, ar pastarosios yra efektyvios ir kaip tenyškščiai gyventojai jas vertina.

Atlikus etnografinio pobūdžio lauko tyrimą, buvo ištirtas Mushos kaimo Ruandoje bendruomenės atvejis. Pastebėta, jog vietos lygmenyje dominuoja giluminis susitaikymo kaip atleidimo apibrėžimas. Lygiai taip pat susitaikymas apibrėžiamas valstybiniame lygmenyje, o panašios formuluotės sutinkamos ir akademinėje literatūroje. Stebina tai, jog skirtingi respondentai susitaikymą apibūdino beveik tais pačiais žodžiais, kas tarsi leidžia manyti, jog Ruandoje jau egzistuoja giluminis susitaikymas ir kad šalis yra didelės sėkmės istorija. Tačiau išanalizavus interviu bei stebėjimo dalyvaujant metu surinktus duomenis ir oficialius valdžios taikomus mechanizmus nacionalinei šalies sutaukinimo politikai kontroliuoti, išaiškėjo, jog individualiame lygmenyje dominuoja iš *viršaus į apačią* nuleistas - valstybinis susitaikymo apibrėžimas. Lauko tyrimo metu surinkta medžiaga leidžia manyti, jog vyraujantis susitaikymo apibrėžimas yra „primestas“, net savotiškai „prievartinis“, nes visuomenė yra įbauginta, jaučiasi sekama, nebereflektuoja, kiek iš tiesų jis tikras ir gilus. Kyla klausimai: ar tenyškščiai gyventojai iš tiesų supranta valstybinių autoritetų deklaruojamą susitaikymo versiją? Ar nuoširdžiai ja tiki ir palaiko?

Tyrimo rezultatai suponuoja, jog susitaikymas tampa politinės įtakos išlaikymo priemone, kurią nacionalinė valdžia nepaprastai sėkmingai taiko vietos lygmeniu. Pasitelkiami ne tik oficialūs dokumentai, valstybinės institucijos ar organizacijos, bet ir vietos politinių lyderių gebėjimas sekti ir stebėti savo bendruomenių narius. Šiame darbe paaiškėja, jog per tikslingai atsirinktas iniciatyvas, kurios orientuotos į įvairaus amžiaus kaimo gyventojus, bei ugdymo proceso metu taikomas praktikas, naudojamas priemonės, ribojama kritinio mąstymo visuomenėje egzistavimo galimybė. Tai ilgainiui didina žmonių palankumą ir tapatinimąsi su centrinės valdžios jiems diegiamomis susitaikymo idėjomis. Taigi, galima teigti, jog Mushos kaimo bendruomenėje dominuojantis giluminis susitaikymo suvokimas yra nuleistas iš *viršaus*, o ne iš žmonių kylantis ir jų pačių kritiškai apmąstytas.

Stebint pasirinktą bendruomenę, užfiksuotas vietos žmonių veiklumas, be to, buvo susipažinta su tame kaime vyraujančių iniciatyvų gausa. Išanalizavus surinktus duomenis, nustatyta, jog, viena vertus, didžioji dalis iniciatyvų informantų pasakojimuose pasikartojo, kita vertus, panaši, o gal net ir didesnė dalis jų apskritai nebuvo paminėtos arba buvo „nurašytos“ į ne tokių reikšmingų praktikų pusę. Atlikus Mushos kaime egzistuojančių mechanizmų analizę, pastarieji buvo suskirstyti į dviejų tipų iniciatyvas: 1) tos, kurias visuomenė laiko susitaikymu; 2) tos, kurių susitaikymu visuomenė nelaiko.

Interviu metu išgirdus užuominas apie antrųjų egzistavimą, detalesnę informaciją reikėjo „išgauti“ iš pačių respondentų, tam formuluojant specialius klausimus. Apie likusią nepaminėtų praktikų dalį padėjo sužinoti nepriklausomi šaltiniai. Autorė, remdamasi šiame darbe naudojamais teoriniais susitaikymo kriterijais, taip pat šias iniciatyvas išanalizavo ir šalia pirmųjų dviejų (žr. *Lentelė 3*) kategorijų, pristatančių individualaus lygmens požiūrį į praktikų efektyvumą, pateikė savo įvertinimą.

Pastebėta, jog prie pirmosios iniciatyvų grupės žmonės mieliau buvo linkę priskirti valdžios sugalvotus ir žemiausiame lygmenyje palaikomus mechanizmus. Tai rodo, jog gyventojai nenori kritiškai apmąstyti ne tik susitaikymo apibrėžimo, bet ir jo įgyvendinimo būdų. Remiantis kokybinio tyrimo duomenimis, galima daryti išvadą, jog piliečiai nekreipia dėmesio ir pamiršta dalį iniciatyvų bei nustumia į šoną kaip visiškai nereikšmingas ir beprasmes. Nemažiau svarbu ir tai, kad jų egzistavimo sėkmė buvo siejama su geru šalies valdymu, o pilietiškumu grįstas poreikis, elgesio normomis, kurių nemažą dalį galima aptikti jau net ir pradinių klasių vadovėliuose bei valstybiniame ugdymo plane. Tuo tarpu didžioji dalis kitų veiklų, kurių, reikia pripažinti, bendruomenės lygmenyje yra tikrai nemažai, liko nuošalyje arba apie jas užsiminta tik bendram kontekstui „apie gyvenimą čia“ pristatyti, ir todėl pastarųjų paieškos procesas užtruko ilgiau. Įvertinus rezultatus pagal tyrėjos pakoreguotus efektyvaus susitaikymo proceso kriterijus, buvo pastebėta, jog „nematomos“ kasdieninės kaimo gyventojų veiklos, iniciatyvos, užsiėmimai ar renginiai yra pakankamai gerai išpildyti bei atitinkantys iškeltus kriterijus, o dalis jų žymiai efektyviau prisidedantys prie susitaikymo žemiausiame lygmenyje sėkmės. Tai vėl gi rodo, jog gyventojai gauna iš aukščiau suformuotą „teisingo“ susitaikymo vaizdinį, ir jam „tinkamiausią“ įgyvendinti kelią, priemones bei rezultatus, kuriuos jie turėtų paminėti bei nuosekliai siekti, nesistengdami, o gal ir bijodami, priešpriešinti juos su alternatyviu individo požiūriu.

Galiausiai, svarbu paminėti, jog šiame darbe, atstovaujant tarptautinei bendruomenei bei remiantis vakarietiškomis vertybėmis grindžiamu žiūros tašku, teko ne tik atrasti tam tikrus metodologinius trūkumus, bet ir permąstyti tyrimo paliktas dviprasmiškas nuotaikas. Pirmiausia, atsiskleidė interviu kaip metodo pasirinkimo šiam atvejui silpnybės. Kadangi buvo jaučiama įtaresnių žmonių klijuojama atvykėlės Vakarietės etiketė, prisiliesta prie šaliai jautrios tematikos bei tiriamas vis dar gana stipriai kontroliuojamas ir nuo valdžios įtakos priklausomas visuomeninis lygmuo, buvo sunku išgirsti visapusišką dalyvių nuomonę, todėl pokalbiai suteikė tik daugiau faktinio žinojimo. Ateities tyrimuose interviu metodą reiktų pildyti kuo išsamesnėmis stebėjimo dalyvaujant metu vedamomis tyrėjo analizėmis, kurios padėtų ne tik susipažinti, bet ir įsilieti į tenykštį kontekstą bei prisidėtų prie kuriamo artimo ir apibūsinio pasitikėjimo grindžiamo kontakto. Be to, tyrimo rezultatai privertė pačią darbo autorę susimąstyti, ar tai, kad susitaikymas kritiškai neapmąstomas jau būtinai reiškia, jog jis netikras arba nepavykęs. Vakaruose, kritinis mąstymas yra nepaprastai vertinamas,

tačiau Ruandoje jis neatrodė toks svarbus. Kitaip tariant, atliekant tyrimą, nepaleido mintis, ar tikrai turime teisę generalizuoti, jog susitaikymo apibrėžimo nereflektuojantys žmonės – būtinai nelaimingi ir nesusitaikę? Neatmetama galimybė, jog tarptautinės bendruomenės atstovės vertybinė pozicija bei požiūris, kad kritinis mąstymas yra geresnis nei nekritinis, galėjo tapti veiksmu, kuris lėmė skubotą vietinių susitaikymo supratimo ir atsakymų kaip nenuoširdžių ar netikrų nuvertinimą. Į šias įžvalgas siūloma atkreipti dėmesį mokslininkams, nagrinėjantiems panašią istoriją turinčias pokonfliktines, nevakarietiškas visuomenes, kuriose kritinis mąstymas dažnai nėra dominuojantis kultūrinis aspektas.

Baigiamojo darbo bei ankstesnių susitaikymo tematikai Ruandoje nagrinėti skirtų tyrimų rezultatai ir jų palyginimas apibendrintai leidžia teigti, jog mažiausiame šalies vienetuose, kuris garsėja vietinių ir tarptautinių projektų įvairove, vyrauja nacionalinės susitaikymo politikos naratyvas bei valdžios „siūlomos“ jo „savanoriškos“ taikymo formos ir įgyvendinimo būdai. Tyrimo rezultatai rodo, jog šalyje, kurioje *visi yra lygūs, bet kai kurie yra lygesni už kitus*, egzistuoja vis dar smarkiai tarpusavyje besiskiriančios dvi gyvenimo tikrovės. Pastebėtas didelio atotrūkio tarp vietos lygmens kasdienybės, kuri, kaip matome, yra vis dar suvaržyta ir kontroliuojama, ir centro, kuriame dominuoja modernios demokratinės valstybės retorika, egzistavimas. Todėl išsamūs etnografiniai/antropologiniai pokonfliktinių visuomenių kasdienio gyvenimo konteksto tyrimai ir jų gausos didėjimas yra itin svarbūs, norint tiksliau suprasti ir nešališkai atskleisti tenykštę realybę bei vyraujančią mikroklimatą. Tikėtina, jog tai ne tik papildytų pereinamojo laikotarpio teisingumo lauką, bet ir prisidėtų prie sėkmingesnių susitaikymo iniciatyvų vykdymo ir jų poveikio analizių ateityje augimo.

Literatūros ir šaltinių sąrašas

1. AERG, „Who are we”. <<https://aerg.org.rw/>>[Žiūrėta 2020 04 30];
2. Bamusananire Emmanuel, Joseph Byiringiro, Augustine Munyakazi, Johnson Ntagaramba, *Primary Social Studies Pupil's book 4*. Kigali: Macmillan Rwanda, 2006;
3. Bar-Siman-Tov Yaacov, *From conflict resolution to reconciliation*. Oxford: Oxford University Press, 2004;
4. Blackie Laura ER, Nicki Hitchcott, *'I am Rwandan': Unity and Reconciliation in Post-Genocide Rwanda*. Genocide Studies and Prevention 12.1, 2018;
5. Bloomfield David Teresa Barnes, Luc Huyse, *Reconciliation after violent conflict: A handbook*. International Institute for Democracy and Electoral Assistance 2003;
6. Breed Ananda, *Performing reconciliation in Rwanda*. Peace Review: A Journal of Social Justice 18.4, 2006;
7. Breed Ananda, *Performing the nation: Theatre in post-genocide Rwanda*. The Drama Review 52.1, 2008;
8. Brounéus Karen, *Reconciliation and development*. Friedrich-Ebert-Stiftung, 2007;
9. Brounéus Karen, *Rethinking reconciliation: Concepts, methods, and an empirical study of truth telling and psychological health in Rwanda*. Doktoro disertacija, Institutionen för freds-och konfliktforskning, 2008;
10. Brounéus Karen, *The trauma of truth telling: Effects of witnessing in the Rwandan Gacaca courts on psychological health*. Journal of conflict resolution 54.3 2010;
11. Cobban Helena, *The Legacies of Collective Violence: The Rwandan genocide and the limits of law*. Boston Review 27.2, 2002;
12. Corntassel Jeff, *Indigenous storytelling, truth-telling, and community approaches to reconciliation*. ESC: English Studies in Canada 35.1, 2009;
13. Crocker David A, *Retribution and reconciliation*. Philosophy and Public Policy 20, 2000;
14. Davis Stephanie L, *The sun is yellow, the bird is black : fostering a progressive pedagogy in rural Rwanda*. New York : Bank Street College of Education, 2015;
15. Drumbl Mark A, *Punishment, postgenocide: from guilt to shame to civis in Rwanda*. NYUL Rev. 75, 2000;
16. Durr Benjamin, „Rwanda genocide survivors back reconciliation“, 2014 balandžio 5d. <<https://www.aljazeera.com/indepth/features/2014/04/rwanda-genocide-survivors-back-reconciliation-20144215732338738.html>>[Žiūrėta 2019 10 19];

17. Fischer Martina, *Transitional Justice and Reconciliation: Theory and Practise*. 2011;
18. Forges Alison Des, Human Rights Watch, International Federation of Human Rights, *Leave none to tell the story”: genocide in Rwanda*. Vol. 3169. No. 189. New York: Human Rights Watch, 1999;
19. Gahima Gerald, *Alternatives to prosecution: The case of Rwanda*. Atrocities and International Accountability: Beyond Transitional Justice, 2007;
20. Gibson James L, *Does truth lead to reconciliation? Testing the causal assumptions of the South African truth and reconciliation process*. American Journal of Political Science 48.2, 2004;
21. Goodwin Morag, *Becoming Rwandan?: The impact of two decades of unity policies on the Batwa*. KAOW Bulletin des Séances/Mededelingen der Zittingen, 2019;
22. Habineza Mark, Emmanuel Kabanda, Cephas Kamati, *Our Lives Today*. Social studies 5, Oxford;
23. *History and Citizenship for Rwanda Schools, Learner’s Book, Senior 3*. Kigalis: Fountain Publishers, 2017;
24. *History and Citizenship for Rwanda Schools, Teachers Guide, Senior 3*. Kigalis: Fountain Publishers, 2017;
25. Ingelaere Bert, *Living the transition: Inside Rwanda's conflict cycle at the grassroots*. Journal of eastern African studies 3.3, 2009;
26. JT ST „*The rule of law and transitional justice in conflict and post – conflict societies*”, 2004;
27. Kagame Paul *Kwibuka*25, Kigalis, 2019 balandžio 7d.
<<https://www.youtube.com/watch?v=JSflifXh-jc>>[Žiūrėta 2020 04 15];
28. Kagame Paul *Kwibuka*26, Kigalis, 2020 balandžio 12d.
<https://www.youtube.com/watch?v=qMEx0G_4X5I>[Žiūrėta 2020 04 15];
29. Kohen Ari Michael Zanchelli, Levi Drake, *Personal and political reconciliation in post-genocide Rwanda*. Social Justice Research 24.1 ,2011;
30. Lederach John Paul, *Building Peace: Sustainable Reconciliation in Divided Societies*. Washington, DC: United States Institute of Peace, 1997;
31. McKone Kelly, *Reconciliation in Practice*. United States Institute of Peace Report, Washington, DC, 2015;
32. Merwe Hugo Van der, *National narratives versus local truths: The truth and reconciliation commission’s engagement with Duduza*. Commissioning the past: Understanding South Africa’s truth and reconciliation commission , 2002;

33. Mgbako Chi, *Ingando solidarity camps: Reconciliation and political indoctrination in post-genocide Rwanda*. Harv. Hum Rts. J. 18, 2005;
34. Molenaar Arthur, *Gacaca, grassroots justice after genocide: the key to reconciliation in Rwanda?* ASC Research Report, 2005;
35. Nacionalinė vienybės ir susitaikymo komisija, *Rwanda Reconciliation Barometer*. Kigali, 2015 m. gruodis;
36. Paciocco David M., *Defending Rwandans Before the ICTR: A Venture Full of Pitfalls and Lessons for International Criminal Law*. Montreal: Themis, 2004;
37. Republic of Rwanda Ministry of Education, *Competence based curriculum. Summary of curriculum framework pre-primary to upper secondary*. WordCore, 2015;
38. Republic of Rwanda Ministry of education, National Curriculum development Centre, *Political Education for secondary schools, Book 2*. United Nations Populations Fund (UNFPA), 2008;
39. Rettig Max, *Gacaca: truth, justice, and reconciliation in postconflict Rwanda?* African Studies Review 51.3, 2008;
40. Richters Annemiek, Cora Dekker, Klass de Jonge, *Reconciliation in the aftermath of violent conflict in Rwanda*. Intervention 3.3, 2005;
41. Ruandos Respublikos Konstitucija, 2003 liepos 4 d.;
42. Ruandos Respublikos Parlamento priimtas įstatymas *Organic Law N°29/2004 of 03/12/2004 on Rwandan Nationality Code*. Kigali, 2004 12 03;
43. Rwanda Scouts Association „About Us“ .<<http://www.rwandascout.org/>> [Žiūrėta 2020 04 30]
44. Seils Paul, *The Place of Reconciliation in Transitional Justice: Conceptions and Misconceptions*. ICTJ Briefing, ICTJ, 2017;
45. Skaar Elin, *Reconciliation in a transitional justice perspective*. Transitional Justice Review 1.1(10), 2013;
46. Sosnov Maya, *The adjudication of genocide: Gacaca and the road to reconciliation in Rwanda*. Denv. J. Int'l L. & Pol'y 36, 2007;
47. Specia Megan, „How a Nation Reconciles After Genocide Killed Nearly a Million People“, 2017 balandžio 25d.. <<https://www.nytimes.com/2017/04/25/world/africa/rwandans-carry-on-side-by-side-two-decades-after-genocide.html>> [Žiūrėta 2019 10 19];
48. Staub Ervin, „Reconciliation: Principles, practices, and interventions in Rwanda Global“. Pranešimas konferencijoje „Justice and Imagination: Building Peace in Post-Conflict Societies“, Mount Holyoke College, South Hadley, MA. 2014;

49. Staub Ervin, *Building a peaceful society: Origins, prevention, and reconciliation after genocide and other group violence*. American Psychologist 68.7, 2013;
50. Staub Ervin, et al., *Healing, reconciliation, forgiving and the prevention of violence after genocide or mass killing: An intervention and its experimental evaluation in Rwanda*. Journal of social and clinical psychology 24.3, 2005;
51. Staub Ervin, *Genocide and mass killing: Origins, prevention, healing and reconciliation*. Political Psychology 21.2, 2000;
52. Staub Ervin, *Reconciliation between Groups, the Prevention of Violence, and Lasting Peace*. Psychological Components of Sustainable Peace. Springer, New York, NY, 2012;
53. Strupinskienė Lina, „Tarptautinio baudžiamojo tribunolo buvusiai Jugoslavijai įtaka susitaikymui Bosnijoje ir Hercegovinoje”. Doktoro disertacija, Vilniaus universitetas, 2015;
54. Strupinskienė Lina, *Pereinamojo laikotarpio teisingumo studijos: ištakos ir raida*. Politologija 68(4), 2012;
55. Strupinskienė Lina, *The ICTY and Forced Elite Change in Prijedor, Bosnia and Herzegovina*. Nationalism and Ethnic Politics 25.4, 2019;
56. Teitel Ruti G., *Transitional Justice Genealogy*, Harvard Human Rights Journal Cambridge MA: Cambridge 16, 2003;
57. Toit Fanie Du, *Reconciliation and Transitional Justice: The Case of Rwanda's Gacaca Courts*. Institute for Justice and Reconciliation, 2011;
58. Uvin Peter, Charles Mironko, *Western and local approaches to justice in Rwanda*. Global Governance 9, 2003;
59. Vinjamuri Leslie, Jack Snyder, *Advocacy and scholarship in the study of international war crime tribunals and transitional justice*. Annu. Rev. Polit. Sci. 7, 2004;
60. Wilson Richard A., *The Politics of Truth and Reconciliation in South Africa: Legitimizing the Post-Apartheid State*. Cambridge: Cambridge University Press, 2001;
61. Zorbas Eugenia, *Reconciliation in post-genocide Rwanda*. African Journal of Legal Studies 1.1, 2004.

Priedas nr. 1

NAUDOTA LITERATŪRA

1. Paul Seils, *The Place of Reconciliation in Transitional Justice: Conceptions and Misconceptions*. ICTJ Briefing, ICTJ, 2017, 2;
2. Ruti G. Teitel, *Transitional Justice Genealogy*. Harvard Human Rights Journal Cambridge MA: Cambridge 16, 2003;
3. Leslie Vinjamuri, Jack Snyder, *Advocacy and scholarship in the study of international war crime tribunals and transitional justice*. Annu. Rev. Polit. Sci. 7, 2004;
4. Lina Strupinskienė, *Pereinamojo laikotarpio teisingumo studijos: ištakos ir raida*. Politologija 68(4), 2012;
5. JT ST, *The rule of law and transitional justice in conflict and post – conflict societies*. 2004;
6. Alison Des Forges Human Rights Watch ir International Federation of Human Rights, *Leave none to tell the story”: genocide in Rwanda*. Vol. 3169. No. 189. New York: Human Rights Watch, 1999;
7. David M. Paciocco, *Defending Rwandans Before the ICTR: A Venture Full of Pitfalls and Lessons for International Criminal Law*. Montreal: Themis, 2004;
8. Karen Brounéus, *Rethinking reconciliation: Concepts, methods, and an empirical study of truth telling and psychological health in Rwanda*. Doktoro disertacija, Institutionen för freds-och konfliktforskning, 2008;
9. Karen Brounéus, *The trauma of truth telling: Effects of witnessing in the Rwandan Gacaca courts on psychological health*. Journal of conflict resolution 54.3, 2010;
10. Maya Sosnov, *The adjudication of genocide: Gacaca and the road to reconciliation in Rwanda*. Denv. J. Int'l L. & Pol'y 36, 2007;
11. Gerald Gahima, *Alternatives to prosecution: The case of Rwanda*. Atrocities and International Accountability: Beyond Transitional Justice, 2007;
12. Max Rettig, *Gacaca: truth, justice, and reconciliation in postconflict Rwanda?*. African Studies Review 51.3, 2008;
13. Mark A. Drumbl, *Punishment, postgenocide: from guilt to shame to civis in Rwanda*. NYUL Rev. 75, 2000;
14. Helena Cobban, *The Legacies of Collective Violence: The Rwandan genocide and the limits of law*. Boston Review 27.2, 2002;
15. Peter Uvin, Charles Mironko, *Western and local approaches to justice in Rwanda*. Global Governance 9, 2003;

16. Arthur Molenaar, *Gacaca, grassroots justice after genocide: the key to reconciliation in Rwanda?* ASC Research Report, 2005;
17. Yaacov Bar-Siman-Tov, *From conflict resolution to reconciliation*. Oxford: Oxford University Press, 2004, 43-45;
18. James L. Gibson, *Does truth lead to reconciliation? Testing the causal assumptions of the South African truth and reconciliation process*. American Journal of Political Science 48.2, 2004, 202;
19. Hugo Van der Merwe, *National narratives versus local truths: The truth and reconciliation commission's engagement with Duduza*. Commissioning the past: Understanding South Africa's truth and reconciliation commission, 2002, 1;11;
20. Martina Fischer, *Transitional Justice and Reconciliation: Theory and Practise*. 2011, 406;
21. Bert Ingelaere, *Living the transition: Inside Rwanda's conflict cycle at the grassroots*. Journal of eastern African studies 3.3, 2009;
22. Ervin Staub, *Reconciliation between Groups, the Prevention of Violence, and Lasting Peace*. Psychological Components of Sustainable Peace. Springer, New York, NY, 2012;
23. Ananda Breed, *Performing reconciliation in Rwanda*. Peace Review: A Journal of Social Justice 18.4, 2006;
24. Ananda Breed, *Performing the nation: Theatre in post-genocide Rwanda*. The Drama Review 52.1, 2008;
25. Stephanie L. Davis, *The sun is yellow, the bird is black : fostering a progressive pedagogy in rural Rwanda*. New York: Bank Street College of Education, 2015;
26. Fischer, 422;
27. Elin Skaar, *Reconciliation in a transitional justice perspective*. Transitional Justice Review 1.1(10), 2013, 57; 97-98;
28. Lina Strupinskienė, *The ICTY and Forced Elite Change in Prijedor, Bosnia and Herzegovina*. Nationalism and Ethnic Politics 25.4, 2019;
29. Ruandos Respublikos Konstitucija, 2003 liepos 4d., 3-5;
30. Morag Goodwin, *Becoming Rwandan?: The impact of two decades of unity policies on the Batwa*. KAOW Bulletin des Séances/Mededelingen der Zittingen, 2019, 1;
31. Nacionalinė vienybės ir susitaikymo komisija, *Rwanda Reconciliation Barometer*. Kigalis, 2015 gruodis, xiii.

Priedas nr. 2

FOCUS GRUPĖS DISKUSIJOS ORGANIZAVIMAS

Pritaikius grupinių diskusijų kaip vieno iš kokybinių tyrimų metodą, buvo siekta išsiaiškinti, ką techninės pakraipos mokyklos, kuri nebeturi atskiro istorijos mokymo kaip dalyko, vyresnieji moksleiviai (10-12kl.) žino apie genocido įvykius. Kaip jie supranta susitaikymą, kokias iniciatyvas žino, kaip jas vertina. Stebint jų tarpusavio bendravimą, reakcijas, emocijas ir bendrą diskusijos toną buvo bandoma suprasti, ar mokiniai vieni kitais pasitiki, ar patogiai jaučiasi, ar gali laisvai kalbėti. Jaunuoliai buvo paprašyti papasakoti, koks yra jų ryšys su mokyklos administracija, mokytojais, užsienio partneriais. Taip pat buvo kalbėta apie vidinę mokyklos ir aplinkinio Mushos kaimo gyvenimo kasdienybę, tvyrančias nuotaikas, jų pačių saugumą, patirtis. Šios diskusijos trukmė – pusantros valandos. 4 diskusijos dalyviai buvo sukviesti mokyklos direktoriaus, o atsirinkimo kriterijus, kurį jis įvardino – tai aktyvus jaunimas, priklausantis mokinių komitetui bei įsitraukiantis į kitas mokyklos veiklas, klubus.

Priedas nr. 3

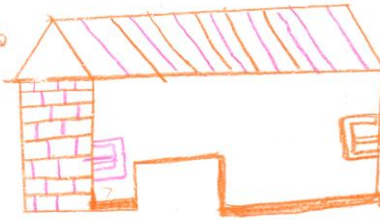
H-T-P PROJEKČINIŲ TESTŲ METODAS

H-T-P (Namas-Medis-Žmogus) projekcinė metodika leidžia kelti prielaidas apie tiriamųjų emocinę būklę, vidinę asmenybės struktūrą, asmenybės raidos, santykių sistemos ypatumus, savęs vaizdo aspektus. Analizuojant piešinius, remiantis kokybinio piešinio analize, sudaromos galimybės ne diagnozei nustatyti, o veikiau prielaidoms apie įvairias asmens funkcionavimo sferas kelti (*J. Lazovska, G. Gudaitė, 2010 m. 108.*). Tyrimo metu 5-10 metų vaikų buvo paprašyta nupiešti namą, medį, žmogų. Remiantis pagrindiniu tyrimo klausimynu, buvo parengtas supaprastintas bei patrumpintas šio klausimyno variantas, kurio klausimai užduoti vaikams. Į tyrimą integruoti vaikų piešiniai/atsakymai buvo analizuojami, remiantis A. Vengerio (2007) išskirtomis piešinių analizės diagnostinėmis metodikomis bei palyginti su šio darbo teorijos pasiūlytomis matavimo kategorijomis. Tokių būdu ne tik išplėstos piešinių analizės ribos, bet ir suteikta daugiau informacijai apdoroti skirtų kriterijų bei papildyti giluminių interviu metu surinkti duomenys.

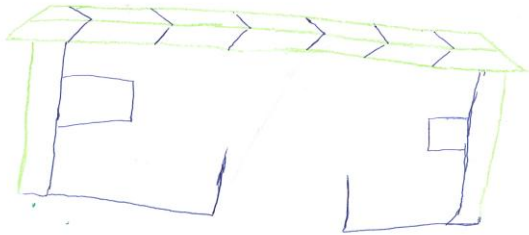
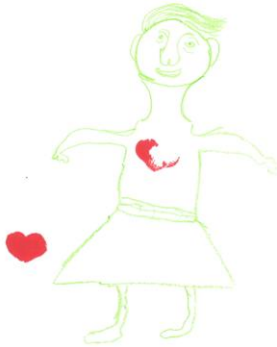
NAME U Beathq

Girl

So Range

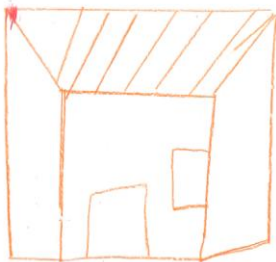
MEONIMANOEMMUEL

misamagete

People

Priedas nr. 4

STEBĖJIMAS DALYVAUJANT

Etnografinio pobūdžio lauko tyrimo metu buvo nuosekliai pildytas tyrėjo dienoraštis, kuriame sisteminta autorės užfiksuota informacija, uždokumentuota sakytinė atmintis bei stebėti ir aprašyti „Jaunimo sodyboje“ ir aplinkiniame Mushos kaime vykstantys procesai, žmonių tarpusavio santykiai. Susipažinta su vienos iš čia veikiančių ne pelno siekiančios organizacijos (*Rwanda Education Assistance Project* <<http://www.reaprwanda.org/>>) veiklos aprašais bei trimis iniciatyvomis, kurias remia tarptautinės bendruomenės nariai. Jų įtraukimo į analizę tikslas – tai noras ištirti ir įvertinti įsitraukimo į vietinius procesus ir intervencijos į visuomenės susitaikymo procesą gylį. Taip pat buvo stebimos valstybinės ir vietinio lygmens - lokalsios praktikos, kurios vykdomos švietimo įstaigose ar kaime. Svarbu paminėti, jog vis labiau populiarėjančiai socialinių tinklų kaip informacijos dalinimosi platformai, dalis stebėjimo ir tyrimui aktualios medžiagos rinkimo proceso vyko internetu. Norint geriau suprasti vidinę mokyklos struktūrą, principus ir veiklas, susipažinta bei keturis mėnesius buvo sekta visa informacija, kuri pateikiama mokyklos internetiniame puslapyje (<<https://etsk.org/>>). Taip pat peržiūrėti buvusių 8 respondentų socialiniai profiliai ir juose viešinama informacija. Profiliai pasirinkti pagal keliamų įrašų kiekį, susijusių su mokyklos, kaimo veiklomis, vyresniosios kartos ir jaunimo iniciatyvomis bei paties žmogaus aktyvumą socialinėje erdvėje.

Priedas nr. 5

DOKUMENTŲ ANALIZĖ

Siekiant išvengti nuomonės vienpusiškumo (t.y. kai dominuoja informantų, atstovaujančių aukų pusei, pasakojimai arba reiškiasi bendruomenės aktyvistai ir pan.), subjektyvumo, per daug emociškai įkrautų duomenų ir jų vertinimo buvo apklausiami ne tik tarptautinės bendruomenės nariai, bet ir stengtasi tyrimą papildyti kitais, nuo vietos aktualijų nepriklausomais, šaltiniais. Tokiu būdu norėta turėti kuo įvairesnį vaizdą bei ištirti galimai egzistuojančias sąsajas su valstybine susitaikymo politika. Naudojant raktinius žodžius (*genocidas, Ruanda, istorija, ateitis, susitaikymas, tutsi, hutu, ruandiečiai, etniškumas, atleidimas, atsiprašymas, tiesa, valdžia, mokytojas*) bei su Ruandos istorija, švietimu, socialinėmis ir religinėmis studijomis, politika susijusius skyrius, išanalizuoti Ruandos švietimo įstaigose naudojami aštuoni vadovėliai (tarp jų ir mokytojų knyga) išleisti 2006-2017 m. Patys vadovėliai buvo pasirinkti pagal darbo temai aktualiausius ugdymo dalykus (istorija, socialinės studijos, geografija). Remiantis išvardintais raktažodžiais ir norint suprasti, kam ugdymo procese skiriama daugiausiai dėmesio, buvo atlikta valstybinio ugdymo plano („*Competence - based Curriculum*“) analizė. Siekiant susidaryti kuo pilnesnį nacionalinės susitaikymo politikos vaizdą bei suprasti, koks yra valdžios deklaruojamas susitaikymo apibrėžimas ir kaip stipriai jis atspindi tiriamosios

bendruomenės susitaikymo suvokime, kasdieninėse praktikose, išklaustytos ir palygintos valstybės vadovo 2019 ir 2020 metų kalbos, pasakytos per valstybinę atminimo dieną (*Kwibuka25; Kwibuka26*). Vieši politinio lyderio pasisakymai ir deklaruojama susitaikymo politika buvo papildyta Nacionalinės vienybės ir susitaikymo komisijos puslapyje pateikiamų socialinių rodiklių duomenimis ir informacija.

Priedas nr. 6

LENTELĖ 2: Vadovėlinių tekstų ir informantų atsakymų palyginimas, sudaryta autorės

Vadovėlių medžiaga	Informantų atsakymai
<i>Harmonija tarp ruandiečių – tai vienybė, susitaikymas ir moralinė rehabilitacija. Vienybę charakterizuoja:</i> <i>Ta pati tauta – visi ruandiečiai <“></i> Iš nusikaltėlių yra reikalaujama: • <i>Prisipažinti</i> • <i>Atsiprašyti</i> Iš genocido aukų tikimasi: <i>atleidimo</i>.⁷⁸	„<“>suvokimas, kad mes visi vienodi“ [gr.8] „<“>žmonės, kurie prisidėjo prie genocido vykdymo, ateina tau pasakyti „atsiprašau“ ir „visa širdim prisipažįstu“, tai tada kažkaip susitaikymas ir įvyksta tavo akyse“ [gr.4] „Jeigu jie paprašo atleidimo, tu turi jiems atleisti [gr.1]“ „Svarbu yra atleisti ir būti su visais“ [gr.8]
Vyriausybės pastangos atstatyti šalį: kovoti su genocido ideologija ir ją išnaikinti.⁷⁹ <i>Vieningumo ir atleidimo skatinimas, nes jie kertiniai valstybės vystymosi aspektai<“>Visi gyventojai yra lygūs</i>⁸⁰	„<“>reikia priminti kitiems jauniems žmonėms, kad ateitis nuo mūsų priklauso ir mes turime galvoti, kaip galime išvengti to ateityje“ [gr.1] „<“>būti susijusiems, vieningiems su kitais žmonėmis“ [gr.1] „<“>dar vienas būdas prevencijai – tai pojūtis, kad mes visi esame lygūs ir vienodi“ [gr.3]
Susitaikymas. Atvejo studija: ginčai šeimose, ginčai tarp kaimynų, bendruomenės ginčai. (aut. Pagrindinis pateikiamas ginčų sprendimas - diskusija, susėdimas visiems nariams su vyresniuoju/seniūnu/kaimo lyderiu ir kalbėjimasis kartu.)⁸¹	„Kai žmonės dalinasi tarpusavyje patirtimis, kalbasi apie tai, kaip gyvena. Va, kai žmonės šnekasi – tai yra susitaikymas“ [gr.8]
<i>Ruandiečiai yra gerai žinomi visame pasaulyje kaip gerosios susitaikymo praktikos pavyzdys.</i> <i><“> Ruandiečiai džiaugiasi – nacionaline vienybe, įstatymo viršenybe, geru valdymu.</i>⁸²	„<“>ir rodyti visiems žmonėms, kad mes ruandiečiai, kaip mus mokė“ [gr.1] „<“>tai parodo, kokia gera mūsų valdžia, nes išmokė mus susitaikymo galios. Mes visi gyvenam taikoje ir geroje sąlygoje, nes išmokom atleisti“ [gr.4] „<“>dėka Prezidento, kurį labai mėgstu“ [gr.3]

⁷⁸Republic of Rwanda Ministry of education, National Curriculum development Centre, *Political Education for secondary schools, Book 2*. United Nations Populations Fund (UNFPA), 2008, 42-43

⁷⁹*History and Citizenship for Rwanda Schools, Learner's Book, Senior 3*. Kigali: Fountain Publishers, 2017, 33 -38; *History and Citizenship for Rwanda Schools, Teachers Guide, Senior 3*. Kigali: Fountain Publishers, 2017, 87-88, 97

⁸⁰*History and Citizenship for Rwanda Schools, Learner's Book*, 38-49

⁸¹Bamusananire, Byiringiro, Munyakazi, Ntagaramba, 62-64

⁸²*History and Citizenship for Rwanda Schools, Learner's Book*. 26-29; Bamusananire, Byiringiro, Munyakazi, Ntagaramba, 84; 107

SUMMARY

TRANSITIONAL JUSTICE IN RWANDA: ANALYSIS OF RECONCILIATION INITIATIVES IN MUSHA VILLAGE

Transitional justice studies analyze how different post-conflict societies affected by large scale traumatic events are trying to handle negative consequences left by war crimes, mass killings, genocides. In this field, reconciliation which is ambiguous by itself and engage theoretical debates, increasingly became one of the main discuss object among academic community, policy makers, practitioners. There is no handy way for reconciliation to be done or to be achieved. In some cases, reconciliation can be understood as simple process which attempts to pain over problems left by conflict, and increase contact between hostile groups, while basic human needs are granted. In other instance, reconciliation may be described as a necessarily difficult and long-term process, which contains a wide range of types, levels, actors and the mechanisms they use.

Aim of the Thesis: in this thesis author is trying to find out how reconciliation is perceived at the smallest – individual level. This case study analyzes what kind of reconciliation practices exist in Musha village and whether or not the inhabitants see it as effective ones.

In the attempt to investigate the reconciliation definition from local people's perspective and to observe their community-level experiences, ethnographic fieldwork in Musha village has been conducted. In this thesis few methods to collect information were used: 1) semi-structured interviews; 2) participant observation; 3) focus group. In order to maintain impartiality, data gathered during field trip have been enhanced with 4) document analysis.

The first part of this study is focused on definition of reconciliation which prevails at the grassroots level. After hearing identical informants' answers, they seemed highly suspicious, because they consisted of the same concepts that reflect thick and theoretically neat reconciliation. A closer examination demonstrated that locals understand reconciliation in the same way as government authorities. Despite that, they are using well-known arguments and common words to describe it, same as media or the Rwandan education system, which implements it from the very childhood. Therefore citizen, believe in one top-down explanation, which is set by the politicians who declare righteous approach to reconciliation. As a consequence people are not able, and at the same time, are not really concerned about rethinking reconciliation in other possible ways. Furthermore this concludes the fact that the government has become able to peacefully construct the narrative of forced reconciliation.

In the second part of this analysis, researcher sought to document multitude reconciliation practices that take place there. According to recurrence in respondents' answers, the most frequently

mentioned practices were divided into two categories: 1) initiatives which people see as reconciling; 2) initiatives which people did not mention or classify as conceivably reconciling, hence other sources help to find them out. Data collected during fieldwork revealed that community has a big variety of bottom-up initiatives which are left behind or are spontaneously mentioned as too unworthy for consideration. It should be noted, that a majority of them were more relevant to be considered as grassroots reconciliation initiatives than other ones they have actually specified. Table 3 captures that almost all inhabitants who, according to the results, are intimidated, and not familiar with critical thinking, see more reconciling aspects in government-led practices compared with activities or projects initiated by them or international community. It follows that locals neither can, nor want to rethink other approaches to reconciliation and its implementation forms.

In conclusion, it is important to stress that more case studies about grassroots initiatives are crucial to see how transitional justice mechanisms, including reconciliation, work and affect post-conflict societies. Bearing in mind, that researcher was a member of international community, thus it is more likely that findings could be overhasty and based on Western approach in which, for example, critical thinking is a self-evident value. Lastly, it is important to highlight that semi-structured interviews eventually became an ineffective method while conducting it in the context where reconciliation is subjugated to the control of government. Instead of this, participant observation which is oriented to long-term analysis could be applied in the future academic researches.